

*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin Kaldırılması-Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin (Genelkurmay Başkanlığı) Kurulması**

F. Rezzan ÜNALP

Prof. Dr., Ufuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı, Ankara

E-Mail: rezzan.unalp@ufuk.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-1728-046X

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 04.07.2024 Kabul Tarihi / Accepted: 10.06.2025

ÖZ

ÜNALP, F. Rezzan, **Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin Kaldırılması-Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin (Genelkurmay Başkanlığı) Kurulması**, CTAD, Yıl 21, Sayı 43 (Güz 2025), s. 825-858.

Devletin temel vazifelerinden birisi ülkenin güvenliğinin sağlanmasıdır. Bu güvenliğin dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı sağlanması Silahlı Kuvvetler, diğer bir deyişle millî savunmanın en önemli unsuru olan ordu teşkilatıyla yürütülür. Türk tarihi boyunca bu teşkilat içinde Genelkurmay Başkanlığı önemli bir role sahip olmuştur. Türkiye’de, 3 Mart 1924 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen devrim kanunları, Türk sosyal ve siyasi hayatına getirdiği yenilikler itibarıyla büyük önem taşır. Bu kanunlardan biri olan 429

* Bu çalışma 8 Mart 2024 tarihinde Ankara’da Hacettepe Üniversitesi’nde düzenlenen “3 Mart 1924 Yasaları’nın 100. Yıldönümü Sempozyumu”nda sunulan bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

sayılı Kanun ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılmış ve görevinde bağımsız olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı) kurulmuştur. Bu kanunla Genelkurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı'nın (Millî Müdafaa Vekâleti) dışında ve ondan bağımsız kılınmıştır. Bağımsız olmakla birlikte nereye bağlı olduğu hususu, 1924 Anayasası'nın 40. maddesi ile hüküm altına alınmıştır. Başkomutanlık maddesi olarak anılan bu maddeye göre; ordunun komuta görevi, barışta Genelkurmay Başkanı'na, savaş zamanında Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilecek kişiye verilmiştir. Aynı maddede Başkomutanlığın, TBMM'nin manevi kişiliğine ait olduğu ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunacağı hükmü yer almıştır. Bu çalışmada; öncelikle Genelkurmay Başkanlığı'nın teşkiline giden tarihi süreç, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte uygulamaya konulmak istenen devrim kanunları ve 1924 yılı gelişmeleri ekseninde Genelkurmay Başkanı'nın devlet içindeki konumunu belirleyen düzenlemeler ve yansımaları ortaya konmaya çalışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve yakın çevresinin yeni rejimi korumaya ve yerleştirmeye matuf kararlarında ordusiyaset ilişkisine ait hassasiyetleri, kaygıları ve bu yolda kabul edilen 429 sayılı Kanun'la birlikte yapılan hukuki düzenlemeler, nedensellik ilkesi içinde mevcut kaynaklar ışığında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erkân-ı Harbiye, Genelkurmay, 429 Sayılı Kanun, Başkomutanlık, Mustafa Kemal, Anayasa.

ABSTRACT

ÜNALP, F. Rezzan, **Abolition of the General Ministry of War-Establishment of the Directorate of the General Staff in Türkiye**, CTAD, Year 21, Issue 43 (Fall 2025), pp. 825-858.

One of the basic duties of the state is to ensure the security of the country. Providing this security against attacks that may come from outside is carried out by the Armed Forces, in other words, the army organization, which is the most important element of national defense. The General Staff has had an important role in this organization since its establishment in Turkish history. The revolutionary laws adopted by the Turkish Grand National Assembly on March 3, 1924 are of great importance in terms of the innovations they brought to Turkish social and political life. With Law No. 429, one of these laws, the Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Ministry was abolished and the Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (General Staff), which was independent in its duty, was established. With this law, the General Staff was made outside and independent of the Ministry of National Defense. Although it is independent, the issue of where it is affiliated is governed by Article 40 of the 1924 Constitution, dated 20 April 1924. According to this article, referred to as the Commander-in-Chief article; The duty of command of the army is given to

the Chief of General Staff in peacetime, and to the person appointed by the President upon the proposal of the Council of Ministers in wartime. The same article stipulates that the Commander-in-Chief belongs to the spiritual personality of the Grand National Assembly of Türkiye and will be represented by the President. In this study; First of all, the historical process leading to the establishment of the General Staff, the revolutionary laws that were intended to be put into practice with the Republic, and the regulations that determine the position of the Chief of General Staff within the state and their reflections on the axis of the developments of 1924 have been tried to be revealed. The sensitivities and concerns of Mustafa Kemal Pasha and his close circle regarding the military-politics relationship in their decisions to protect and establish the new regime, and the legal regulations made with the Law No. 429 adopted in this regard, were evaluated in the light of available sources within the principle of causality.

Keywords: War Staff, General Staff, Law No. 429, Commander-in-Chief, Mustafa Kemal, Constitution.

Giriş

Türkiye’de Genelkurmay Başkanlığı’nın (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti) kuruluşu, işlevi ve bağlantı yönüyle 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçirdiği değişiklikleri açıklamadan önce aynı süreçte Batı ülkelerinde bu alanda yaşanan ilk gelişmeleri kısaca gözden geçirmekte fayda vardır. Şöyle ki; 18. yüzyılda askeri eğitim alanında önemli gelişmeler kaydedilirken Batı ülkeleri arasında ilk Harp Okulu, 1730 yılında Rusya’da açılmış, 1815 yılında da “Nikola Harp Akademisi” kurulmuştur. Fransa’da 1751 yılında kurulan Harp Okulu’nu, 1764’te Grenoble’daki Kurmay Koleji’nin açılışı izlemiştir. Prusya’da, 1765 yılında “Asiller Akademisi” adı ile Harp Okulu ve Harp Akademisi birleşimi bir okul açılmış, müteakip yıllarda kurmay hizmetlerinde çalışmalar yapılmıştır. 1818 yılında ise o zamanın anlayışına göre modern denilebilecek usullere göre Genelkurmay Başkanlığı ve Harp Akademisi kurulmuştur.¹

Türkiye’de ise Osmanlı Devleti Dönemi’nde Harp Okulu’nun, çeşitli biçimlerde adlandırıldığı görülür. Okul bazen “École Militaire”, bazen “Mekteb-i Hassa”, bazen de “Mekteb-i Hayriye” adı ile tanımlanmıştır. Mekteb-i Hassa ismi, Sübyan bölüklerinin Hassa ordusundan seçilmiş askerlerden meydana gelmiş olması dolayısıyla kullanılmıştır. “École Militaire” adı da Fransa’da Napolyon’un açtığı “Saint Cyr” askeri okulunu tanıyanların yakıştırdığı bir isim

¹ *Harp Akademilerinin 127 Yılı 1848-1975 Şeref Dolu Yıllar*, Haz. Harp Tarihi Başkanlığı İstanbul Kurulundan E. Kur. Alb. Turgut Yurdabak, Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, İstanbul, 1975, s. 3-5.

olmuştur. Okulla ilgili olarak Takvim-i Vekâî gazetesinde ve okul kurulduktan bir süre sonra yerine konan kitabede “Mekteb-i Harbiye” ifadesi yer almıştır.²

Bu süreçte ordunun savaş faaliyetini hazırlayıp, icraya, fen işlerini yürütmeye memur ümera ve zabıtlar (*subaylar*) için “*Erkân-ı Harp*” tabiri kullanılmıştır. Erkân-ı Harp (*Kurmay*) sınıfına ayrılabilmek için ise öncelikle Harbiye’deki eğitimin başarıyla tamamlanması gerekiyordu. Erkân-ı Harp sınıfına ayrılanlar ayrıca Erkân-ı Harbiye tahsili görürdü. Bu tahsilde başarılı olanlar Erkân-ı Harp unvanını alırdı. “*Erkân-ı Harbiye Dairesi*” de ordunun sevkî, askerlerin toplanması ve terfî işleri ile uğraşan özel bir kurum niteliği taşımaktaydı.³

Bu daire, kuruluş tarihinden Cumhuriyet dönemine kadar teşkilat yapısı, kurumsal niteliği, bağlı olduğu makamlar açısından farklı aşamalardan geçerek günümüze kadar gelmiştir. Bu süreçte Erkân-ı Harbiye Dairesi’nin ilk kuruluşuna giden yolun en önemli kilometre taşlarını, Mekteb-i Harbiye (*Harp Okulu*) ve Erkân-ı Harbiye (*Harp Akademisi*) oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti’nde reform girişimlerinin hızlandığı, yenileşme, ıslahat hareketlerinin arttığı dönemin Tanzimat Fermanının ilanıyla beraber başladığı kabul edilir. Bununla birlikte Tanzimat, çok sahada Sultan II. Mahmut ile yakından ilgilidir. Çünkü Sultan II. Mahmut zamanı, bütün batılılaşma tarihinde tamamıyla ayrı ve yeni bir devrin başlangıcıdır. Bunda, yenileşme hareketlerinin batılılaşma anlayışı ile bütünleşmesi ve sadece askerî alanda olmayıp sosyal ve kültürel alana da kaymış olması etkilidir. Sultan II. Mahmut saltanatının on yedinci yılında Yeniçeri Ocağı’nı kaldırarak Türkiye’nin yenileşme ve ilerleme yolunu açmıştır. Baştan itibaren “*Moskof olunuz, Nizâmı Cedid olmayınız*” diyen yenilenme ve yeniden yapılanma karşıtlığının kalesi olan Yeniçeri Ocağı’nın ortadan kaldırılması, II. Mahmut devrinin on üç yıl süren son dönemine damgasını vuran köklü reformların önünü açmıştır. Eskiye ve yeniye yan yana yaşatmak zorunda kalan III. Selim devri Nizâm-ı Cedid reformlarının aksine, bu yeni dönemde eski düzene ve kurumlarına herhangi bir hayat hakkı tanınmamış, çağdaş bir ordunun teşkili ve eğitimi öncelikli mesele olarak ele alınmıştır.⁴

² *Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim*, Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 254. Harp Okulu’nun kuruluş tarihi olarak 7 Temmuz 1834 tarihi kabul görmüştür. Sübyan bölüklerinin 1834’te buraya taşınmasından sekiz ay sonra Sultan II. Mahmut 5 Rebiülevvel 1251 (1 Temmuz 1835) tarihinde okula gelmiş ve okulu resmen açmıştır.

³ Uğur Ünal, *Sultan Abdülazîz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, TTK Yayınları, Ankara, 2016, s. 73.

⁴ Kemal Beydilli, “II. Mahmud Yüzyılın Müceddidi (1808-1839)”, *Osmanlı’da Devletlerarası İlişkiler Siyaset-Yaşam-Yenileşme*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2022, s. 311.

Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında kaldırılmasından sonra kurulan yeni ordunun (*Asâkir-i Mansure-i Muhammediye*) başkumandanlığını ifa etmek için oluşturulan Seraskerlik (*Bâb-ı Seraskeri*), Osmanlı Devleti'nde yarım asırdan fazla bir süre barış ve savaş zamanlarında askerî işlerin görüldüğü en üst makam olmuştur. "*Asâkir-i Mansure-i Muhammediye*", yükümlülüğe dayandığından paralı askerlik sistemi kaldırılmış, bu da millî orduya yönelik çok önemli bir adım olmuştur.⁵

Sultan II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasıyla, Osmanlı Devleti ordu teşkilatını bütünüyle yenileme yoluna gitmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi ve 1833'te Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın birliklerine karşı girişilen muharebelerde sevk ve idarede görülen zafiyet, yetişmiş subaya olan ihtiyacı ciddi bir biçimde hissettirmiştir. Nitekim buna bağlı olarak Osmanlı devlet ricali Fransa'daki "*École Militaire*" benzeri bir askerî mektep kurulmasını Sultan II. Mahmut'a önermiştir. Avrupa'da uzun süre resmî görevlerde bulunmuş 2. Hassa Mirlivası Namık Paşa bir zabıt (*subay*) talimgâhı açılması konusunda padişahı ikna etmiştir.

Namık Paşa'nın çalışmaları sonucu, Hassa ordusu kuruluşunda 8 kısımlı bir tabur olan Subay Talimgâhı, Rami ve Davutpaşa Kışlalarında 1834 yılında talime başlamıştır. Bu tarih, günümüzde Kara Harp Okulu'nun kuruluş tarihi (7 Temmuz 1834) olarak kabul edilmektedir. Okulun en üst düzey amiri, Mektep Nazıdır (*Okul Komutanı*). Kurulduğu dönemde yukarıda da değinildiği gibi "*Mekteb-i Ulûm-i Harbiye, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye, Asâkir-i Hâssa-i Şâhâne, Mekteb-i Harbiye-i Mansûre ve Mekteb-i Hâssa*" gibi isimlerle anılan bu kurum, II. Mahmut'un 1835'te mektebe yaptığı ziyaretin ardından Cumhuriyet'e kadar resmî olarak "*Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne*" adıyla; gayri resmî olarak ise "*Mekteb-i Harbiye*" adıyla anılmıştır. İlk olarak Rami Kışlası'nda faaliyete başlayan mektep, kısa bir süre sonra Maçka Kışlası'na taşınmıştır. 1844 yılında Dolmabahçe'deki Çinili Köşk'e ve 1847'de ise Pangaltı semtine nakledilmiştir.

18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde karada ve denizde birbirini takip eden savaşlardaki başarısızlıklar karşısında subayların okullardan yetiştirilmeleri zorunluluğu duyulurken, 1786 yılında kurmay subay yetiştirilmesi ile ilgili bir fikir doğmuş olsa da bu fikir, 1845 yılına kadar elverişli bir ortam bulamamıştır. Sultan Abdülmecit devrinde (1839-1861) Mekteb-i Harbiye'de Erkân-ı Harp (*Kurmay*) sınıfları mevcut olmakla beraber bizzat Erkân-ı Harbiye Dairesi bulunmuyordu. Kurmay yetiştirmek kararı alınınca, Avrupa'da kurmay tahsilini

⁵ Abdülkadir Özcan, "Harbiye Nezâreti", TDV *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, Cilt 16, s. 116; Ünal, *age*, s. 17-18.

yaptıktan sonra yurda dönen Çırpanlı Abdülkerim Nadir Paşa, Mirlivalık (*Tuğgeneral*) rütbesiyle Erkân-ı Harbiye Reisliğine getirilmiştir.⁶

II. Mahmut döneminde başlatılan uygulama ile 1835-1838 yılları arasında Viyana, Paris ve Londra'ya öğrenimlerini tamamlamak üzere gönderilmiş olan 26 subay, yurda dönüşlerinde kendilerine dönemin padişahı I. Abdülmecit tarafından tevcih suretiyle kurmaylık verilerek askeri okullarda öğretmen olarak görevlendirilmişlerdir. 1845 yılında Sultan I. Abdülmecit'in fermanıyla Harp Okulu'nun dört sınıf olmasına, askeri liselerin kurulmasına ve Avrupa okullarında olduğu gibi "*Kurmay Subay*" yetiştirilmek üzere Harp Okulu'na sınıflar eklenmesine karar verilmiştir. 1848 yılında Fransa'daki "*Ecole D'application D'etat Major*" sistemine uygun olarak "*Erkân-ı Harbiye*" sınıfları teşkil edilmiştir. 9 Temmuz 1849 tarihinde yapılan sınavda 5 subay, Kıdemli Yüzbaşılığa (*Kolağası*) yükseltilerek Harp Akademilerinin ilk mezunları olmuşlardır.⁷

Erkân-ı Harbiye Mektebi'nin (*Harp Akademisi*) ilk kurulduğu zamanlarda yetiştirdiği kurmay subay sayısı oldukça az olup, ilk on sene zarfında bu sayı toplam 41'dir. Bu gelişmeler yaşanırken birçok kez askeri kadrolarda düzenlemeler yapılmış, ancak daire olarak Erkân-ı Harbiye teşkilatı gündeme gelmemiştir.

Erkân-ı Harbiye Dairesi'nin Kurulması

Erkân-ı Harbiye Dairesi'nin kurulması, 1860 yılında Serasker Müşir Namık Paşa tarafından "*Bâb-ı Seraskeri*" teşkilatı yapıldığı zaman gerçekleşmiştir. Bugünkü manada bir Erkân-ı Harbiye teşkilatı olan bu daire, tek bir şubeden ibaret olmak üzere Seraskerliğe bağlıydı. Ancak bu daire, o tarihlerde yalnız tahkimat ve özel ihtiyaçlar dolayısıyla bazı bölgelerin haritalarının çizilmesi ve korunması yetkisini üzerine almıştı. Başlangıç olması dolayısıyla Erkân-ı Harbiye Dairesi, bu dönemde büyük bir gelişme gösterememiş, yine erkân-ı harp zabitlerinin (*kurmay subaylar*) birçoğu ferdi olarak istihdam edilmişler, özellikle

⁶ Muharrem Mazlum İskora, *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânıharbiye) Tarihçesi*, Genelkurmay X.Ş.Yayınları, Harp Akademisi Matbaası, 1944, s. 9-10.

⁷ *Harp Akademilerinin 127 Yılı 1848-1975 Şeref Dolu Yıllar*, s. 4-6. Kuruluşundan itibaren değişik dönemlerde farklı isimler altında faaliyet yapan Erkân-ı Harbiye (*Harp Akademisi*) Mektebi, 1845-1899 yılları arasında "*Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i Şahane Erkân-ı Harbiye Sınıfları*", 1899-1909 yıllarında "*Erkân-ı Harp Namzet Sınıfları*", 1909-1923 yıllarında "*Erkân-ı Harbiye Mektebi*", 1923-1924 yıllarında "*Mekteb-i Âli-i Askerî*", 1923-1927 yıllarında "*Erkân-ı Harbiye Mektebi*", 1927-2016 yılları arasında "*Harp Akademisi*" olarak adlandırılmışlardır. 2 Kasım 1930'da Deniz Harp Akademisi ve 1 Kasım 1937'de Hava Harp Akademisi Harp Akademileri emrinde kurulmuştur; bk. *Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim*, s. 249; M. Mazlum İskora, *Harp Akademileri Tarihçesi (1930-1965)*, 2 ncı Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1968, s. 3, 37; "Kara Harp Okulu Tarihçesi", Erişim linki: <https://kbo.msu.edu.tr/bakkeinda/tarihce.html>. (Erişim tarihi: 9 Ocak 2023).

Erkân-ı Harbiye Mektebi ile diğer askeri okulların öğretmenlerinin birçoğunu bu subaylar oluşturmuştur.

Erkân-ı Harbiye Dairesi'nin asıl gelişimi, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) sonrasında olmuştur. 1880 yılında, 7 şube (*Seferberlik ve Teşkilât, İstihbarat, Harekât, Demiryolları, Fen ve Harita, Kanunlar, Zat İşleri*) olarak teşkilatlanmış, “*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Umumisinin ve Erkân-ı Harbiye Dairesinin Vezâif-i Dâhiliyesi Nizamnemesi*”^{*} adı ile bir nizamname hazırlanmıştır. Bu nizamnamenin 3. maddesine göre, *Erkân-ı Harbiye Dairesi* müstakil olup, doğrudan doğruya Başkumandanın (*Padişah*) emrinde bulunmaktadır.⁸ Erkân-ı Harbiye eğitimi de (*kurmaylık*) 1881’de Alman eğitim sistemi örnek alınarak üç sınıflı olmak üzere üç yıla çıkarılmıştır.⁹

1890 yılında “*Maiyet-i Seniye Erkân-ı Harbiyesi (Padişah Genelkurmayı)*” adıyla başka bir Erkân-ı Harbiye teşkil edilince, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi tekrar Seraskerlik bünyesine alınmıştır. Erkân-ı Harbiye Dairesinin bağımsız olması gerektiği fikrini savunan E. Orgeneral M. Mazlum İskora, Korgeneral rütbesindeyken 1944’te kaleme almış olduğu “*Türk Ordusu Kurmaylık Erkânıharbiye Tarihçesi*” adlı kitabında bu konudaki düşüncesini şu şekilde açıklamıştır:¹⁰

“...Bu hususi teşekkül (Maiyet-i Seniye Erkân-ı Harbiyesinden bahsediyor.) erkânıharbiyemizin inkişaf edememesinde çok müessir olmuştur. On iki sene evvel Erkân-ı Harbiye-i Umumiye teşkil edildiği zaman nizamnamesi mucibince müstakil ve başkumandana bağlı iken sonraları tabi şekline girdiğini görüyoruz. Erkânıharbiye iş görebilmek için hiçbir tesir altında kalmayarak müstakil olmalıdır.”¹¹

1890’da Seraskerlik bünyesine alınan Erkân-ı Harbiye teşkilatı, II. Meşrutiyet’in ilanına kadar büyük bir değişiklik ve gelişme kaydetmeden aynı şekilde devam etmiştir. 1908’de II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle birlikte 1890 yılında teşekkül ettirilmiş olan “*Maiyet-i Seniye Erkân-ı Harbiye*” kaldırılmış, Bâb-ı Seraskerinin adı “*Harbiye Nezareti*” ne çevrilmiştir. Mahmut Şevket Paşa’nın Harbiye Nazırı olduğu dönemde (1910-1912) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi, Harbiye Nezareti’nin en önemli bölümü haline gelmiştir. Bu dönemde

^{*}“*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Umumisinin ve Erkân-ı Harbiye Dairesinin Vezâif-i Dâhiliyesi Nizamnemesi*” için bk. İskora, *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânıharbiye) Tarihçesi*, s. 13-19.

⁸ İskora, *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânıharbiye) Tarihçesi*, s. 10-14, 33.

⁹ İhsan Hün, *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*, Genelkurmay Başkanlığı İstanbul Basımevi, 1952, s. 54.

¹⁰ Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, AFA Yayınları, İstanbul, Mayıs 1989, s. 45.

¹¹ İskora, *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânıharbiye) Tarihçesi*, s. 35.

ordunun başı, Harbiye Nazırıdır. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Harbiye Nazırının kesin olarak emrindedir.¹²

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğine atanmış olan Ahmet İzzet Paşa, bu süreçte Erkân-ı Harbiye'nin serbest ve bağımsız olması için çalışmış, şeklen olsa da bir adım atmış olmak için Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi, Harbiye Nezareti¹³ binasından Mercan semtinde olan saraya (*Âli Paşa Konağı*)* taşınmıştır. Ahmet İzzet Paşa, Erkân-ı Harbiye Dairesinin Meşrutiyet öncesindeki şubelerinin sayısını azaltmış, ancak Balkan Harbi'ne girilmeden önce tekrar teşkilat genişletilmiştir. Balkan Harbi'nden sonra ise yeni bir uygulama olarak Ordu Müfettişlikleri kurulmuş ve bu müfettişliklere birer kurmay subay verilmiştir. Aynı dönemde Alman Askeri Heyeti'nin orduyu güçlendirmek, ıslah etmek maksadıyla Osmanlı Devleti'ne gelmesiyle birlikte Erkân-ı Harbiye Dairesi'nde bir hareketlilik yaşanmıştır. Harbiye Nazırı Enver Paşa bu dönemde büyük bir tasfiye yaparak orduyu gençleştirirken, diğer taraftan Almanlar tarafından yazılan 1914 tarihli "*Hidemat-ı Erkân-ı Harbiye Talimatnamesi*" uygulamaya konulmuştur.¹⁴

Birinci Dünya Harbi başladığında 22 Temmuz 1914 tarihli Başkumandanlık emrine göre Erkân-ı Harbiye-i Umumiye teşkilatı şöyledir:

Başkumandan Vekili: Enver Paşa

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi: Alman Bronzart (von Schelendorf)
Paşa

Birinci Yardımcısı (*Birinci Reis-i Sani*): Kurmay Yarbay Hafız Hakkı Bey

İkinci Yardımcısı (*İkinci Reis-i Sani*): Kurmay Yarbay Bahattin Bey

1. Şube (*Harekât*): Alman Kurmay Yarbay von Kress

¹² Özdemir, *age*. s. 45-46.

¹³ Harbiye Nezareti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Özcan, *age*. s.116.

* Âli Paşa konağı, İstanbul Bayezid'de Mercan yokuşu başında, Haliç ve Boğaziçi'ne hâkim, bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binasının doğu tarafında, Fuad Paşa Caddesi ile Nargileci Sokağı ve Semaver Sokağı arasındaydı. Konak, Mehmet Emin Âli Paşa'nın devlet yönetimindeki nüfuzunun zirvede olduğu beşinci sadareti (1867-1871) ile Hariciye Nazırlığı'nı (1869-1871) birlikte üstlendiği dönemde ser mimar Sarkis Bey tarafından 6 Nisan 1868 ile 31 Temmuz 1870 tarihleri arasında inşa edildi. 1900 yılında Mülkiye İdadisi'nin (Mercan İdadisi) yerleştiği konak, 1909'da Harbiye Nezareti'ne tahsis edildi. Ancak bu bina, 23 Temmuz 1911'de Bayezid-Laleli-Aksaray semtlerinde büyük tahribata neden olan yangın sonucunda yok oldu. Ayrıntılı bilgi için bk. Scrap Sunay, "Bir Sadrazam Konağının Değişim ve Dönüşümü: Mercan'da Âli Paşa Konağı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 35, Sayı 1, 2020, s. 261-296.

¹⁴ İskora, *age*. s. 37.

2. Şube İstihbarat

3. Şube Şimendifer: Alman Yarbay Pütñih

Menzil Müfettişliği Umumiliği

Sahra Sıhhiye Müfettişliği

Karargâh Kumandanlığı

Evrak Kalemi

Birinci Dünya Harbi başlarken -yukarıda da görüldüğü gibi- Osmanlı *Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği (Genelkurmay Başkanı)* bir Alman generale bırakılmış olup, harekât şubesi ile şimendifer şubesinin müdürleri de Alman'dır. Dört yıl devam eden savaş süresince birbirinden farklı coğrafyalardaki cephelerde savaşıyan Osmanlı Devleti'nin, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak savaştan mağlup olarak ayrılmasından kısa bir süre sonra -11 Kasım 1918'de- Başkomutanlık karargâhı dağıtılmıştır. Bunun üzerine Harbiye Nezareti'ne bağlı olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinde yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Bu teşkilatlanmaya göre Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi, 7 şubeden (*Harekât, İstihbarat, Demiryolları, Talim ve Terbiye, Harp Tarihi, Muamelat-ı Zatiye, Evrak*) teşkil edilmiştir. Bu daire, Büyük Millet Meclisi tarafından saltanatın kaldırıldığı ve İstanbul Hükûmeti'nin feshine karar verildiği 1 Kasım 1922 tarihine kadar faaliyetlerine İstanbul'da devam etmiştir.¹⁵

Millî Mücadele Dönemi: Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti

Anadolu'da Millî Mücadele hareketi başladıktan yaklaşık sekiz ay sonra Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 28 Ocak 1920'de Misak-ı Millî'yi ilan etmesi, İtilaf Devletleri nezdinde büyük şaşkınlık yaratmıştır. Bunun üzerine 16 Mart günü İstanbul'u resmen işgal etmişler, yaşanan bu işgalin hemen ardından Sultan Vahdettin yayınladığı irade ile Mebusan Meclisi'ni feshettiğini ilan etmiştir.¹⁶ Bunun üzerine Temsil Heyeti Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa; İstanbul'un işgalinden üç gün sonra Ankara'dan illere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına bir seçim bildirgesi yayımlamış, ulusun işlerini yürütmek ve denetlemek üzere Ankara'da olağanüstü yetkili bir Meclis'in toplanacağını açıklamıştır. Yaşanan bu gelişmeler aslında Millî Mücadele içinde yeni bir dönemin açıldığının bir işareti olmuştur.¹⁷

¹⁵ İskora, *age.* s. 65-66.

¹⁶ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cilt I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 333.

¹⁷ Atatürk, *Söylerv (Nutuk)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1974, s. 305-306.

Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı seçim bildirgesinden sonra yapılan seçimler neticesinde milletvekili seçilen kişiler Ankara'ya gelmişler ve 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'nin çatısı altında toplanmışlardır. 24 Nisan günü yapılan toplantıda Meclis Genel Kurulu'nda hazır bulunan 120 milletvekilinin 110'unun oyunu alarak Meclis Başkanlığına seçilen Mustafa Kemal Paşa¹⁸, vatani parçalanmaktan kurtarmak için alınacak önlemlerin Meclis'e ait olduğunu belirtmiş ve vakit geçirilmeden, "*Mesuliyetini takdir ve tespit edecek*" bir hükûmetin kurulmasını istemiştir.¹⁹ İstanbul'un işgalinden itibaren tüm güçlüklerle karşın Temsil Heyeti'nin hükûmet görevini yaptığını, bu yükün altında daha fazla kalmaması gerektiğini belirtmiştir.

"...Bu dakikadan itibaren teklif ediyorum, derhal memleket mukadderatına el koyunuz. Bundan kaçmağa gerek yoktur. Bu vazife o kadar mühim, içinde bulunduğumuz zaman o kadar tarihidir ki bu koca mesuliyeti üç beş kişiye yüklemekle iktifa edilemez. Bütün bu Meclis tüm manasıyla mesul olması lazım gelir. Millet bizi ancak bunun için gönderdi."

diyerek milletvekillerini yürütme görevinde ortak sorumluluk yüklenmeye çağırmıştır.

Mustafa Kemal Paşa bu konuda, "*Osmanlı Devleti'nin başında bulunan kişinin aynı zamanda halife olduğu*" dikkat çekerek;

"Ankara'da kurulacak hükûmetin başkansız olmasını, geçici kaydıyla da olsa bir hükûmet başkanı ya da bir padişah kaymakamı atamanın doğru olmadığını, Meclis'ten seçilecek bir kısım milletvekilinin Meclis adına vekil olarak iş yapmasını ve doğrudan doğruya Meclis'e karşı sorumlu tutulmasını, Meclis Başkanı'nın hükûmetin de başkanı olmasını, yürütme işlerinde hükûmet üyeleri gibi Meclis'e karşı sorumlu bulunması[nı]"

istemiştir.²⁰

Meclis'te hükûmetin ne şekilde kurulması gerektiğine ilişkin milletvekilleri tarafından sunulan önergeler ve yapılan tartışmalar arasında Erzurum Milletvekili Celalettin Arif Bey, "*Kanunu yapmak vakit alacak. On beş kişiden oluşan bir encümen oluşturulsun, bu encümen kanun tasarısını hazırlasın ve Meclis'e sunsun. Bu tasarı Meclis'e gelip kanunlaşmıyca kadar geçici bir icra heyeti oluşturulsun. Durmuş olan*

¹⁸ Naim Sönmez, "I. Meclis'te Gruplar İlişkisine Bir Örnek: İcra Vekillerinin Seçimine Dair Kanun Görüşmeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 47, Temmuz 2000, s. 444.

¹⁹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre 1, Cilt 1*, 1336 (1920), s. 30; İhsan Güneş, "Devlet Kuran Meclis: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi", *100.Yılında Cumhuriyet Cumhuriyet Erdemdir*, Haz. F. Rezzan ÜNALP, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yayını, Ankara, 2023, s. 200.

²⁰ *TBMMZC, Devre 1, Cilt 1*, s. 36.

hükûmet işlerini bunlar sürdürsün"²¹ şeklinde bir önerge sunmuştur. Bu önerge Meclis'te kabul edilmiş ve bunun sonucunda geçici isimle de olsa bir hükûmetin kurulmasının yolu açılmıştır. Yedi kişiden oluşacak geçici hükûmet üyelerinin seçiminde önce mutlak, daha sonra izafî (*göreveli*) çoğunluk benimsenerek, üyelerin aday gösterilmeden seçilmesine karar verilmiştir. İlk seçimde Celalettin Arif Bey (71/107), Cami Bey (66/107), Bekir Sami Bey (58/107) oy almıştır. Meclis'te yeniden oylama yapılacağı sırada Hamdullah Suphi Bey'in tutanaklara geçen şu yorumu dikkate değerdir: "*Reis Bey! İsmet Bey Erkân-ı Harbiye Reisi olmak basebiyle bir vazifesi vardır. Esasen vazifesi icraidir. Ona rey vermeye hacet yoktur.*"

Bu yorum, Erkân-ı Harbiye Reisinin yeni kurulmaya başlanan Büyük Millet Meclisi rejimi içindeki statüsüne açıklık getiren ilk karar olması açısından önemlidir. Hamdullah Suphi Bey'in bu önerisi benimsenerek İsmet Bey'in görevini sürdürmesi kabul edilmiştir. Daha sonra Fevzi Paşa (58/103), Hamdullah Suphi Bey (47/103) ile Hakkı Behiç Bey (40/103) oy ile seçilmişler ve böylece 7 kişiden oluşan geçici hükûmet (*Muvakkat İcra Encümeni*), 25 Nisan 1920 tarihinde kurulmuştur.²²

Mustafa Kemal Paşa (*Ankara*), bu konudaki düşüncelerini şu sözlerle açıklamıştır:

"İsmet Bey'in filhakika fiilen ifa ettiği vazife bütün harekâtı askeriyeyi takipten ibarettir. Bu nokta-i nazardan vazifesi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetidir. Ancak Meclisi Âlinizce bu husus malûm olmamış ve tasvibi âlinize ihtiram etmemiştir (ulaşmamıştır). Bunun için bugünkü vazifesi hususiyet dairesinde kalır. Eğer Heyet-i Âliyeniz tensib buyurur (uygun bulur) da kendisini bu vazifeden dolayı mesul tanırırsanız o zaman bu zevat meyânında (kişiler arasında) bulunur ve beraber onlarla çalışabilir. (Kabul, kabul sedaları) O halde İsmet Bey'in Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye Riyaseti vazifesini ifa etmek üzere bu icra heyeti meyânında çalışmasını tensib ederseniz reye koyunuz. (Kabul, kabul sedaları)"

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklaması üzerine - *tutanakta da görüldüğü gibi*- bir oylama yapılmamış, fakat "*kabul, kabul*" sesleri ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi sıfatıyla İsmet Bey, "*Muvakkat İcra Encümeni*" ne dâhil edilmiştir. Sonuçta 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Meclis'in ilk hükûmeti, 25 Nisan-3 Mayıs arasında 9 gün görev yapan "*Muvakkat İcra Encümeni (Geçici Yönetim Komisyonu)*" olmuştur.²³

²¹ Güneş, *age.* s. 200-201.

²² Güneş, *age.* s. 203; Özdemir, *age.* s. 47.

²³ Özdemir, *age.* s. 47-48.

Geçici hükûmetten asıl hükûmete geçişi sağlamak için oluşturulan Lâyihâ Encümeni tarafından hazırlanan “*İcra Vekilleri Seçimine İlişkin Kanun Tasarısı (İcra Vekillerinin Suret-i İntibabına Dair Tespit Edilen Mevadd-ı Kanuniye Layihası)*”, 1 Mayıs 1920 günü Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında yapılan oturumda okunmuştur. Beş maddeden oluşan bu tasarının birinci maddesinde, İcra Vekilleri Heyeti’nde (*hükûmet*) hangi vekilliklerin bulunacağı belirtilmiş ve vekillikler söz konusu maddede şu şekilde yer almıştır:²⁴

“Şer’iye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye, İktisat (Ticaret, Zirat, Orman ve Maadin) Maarif, Adliye ve Mezahib, Maliye ve Rüşumat, Nafia, Dâhiliye (Emniyet-i Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaa-i Milliye, Hariciye, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisi’nin 11 bir zattan mürekkep bir İcra Vekiller Heyeti vardır.”

İcra Vekilleri seçimine ilişkin kanun tasarısının müzakeresi sırasında, Meclis üyelerinden kimileri söz alarak tasarıya karşı olan görüşlerini dile getirmişlerdir. Karahisar-ı Sahip (*Afyon*) Milletvekili Hulusi Bey (*Kutluoğlu*) konuşmasında, “*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin de beyet-i icraiyyeye idhal edilmesi ne gibi mütaaleaya mühtenidir?*” diye soru sorarken, Saruhan (*Manisa*) Milletvekili Refik Şevket (*İnce*) Bey de “*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye işinin Heyet-i İcraiyyeye dâhil bir zâtın uhde-i istiklâlinde bulunması her halde mevcut teamüle ve bilhassa Müdafaa-i Milliye için bir vekil var iken aynı hedefe, aynı maksada hâdim olacak (bîzmet edecek) diğer bir zâtın beyet meyanına idhâli Teşkilat-ı Esasiye’ye muvafık değildir.*” sözleriyle görüşünü bildirmiştir.

Yaşanan bu tartışmalar üzerine; Mustafa Kemal Paşa, Meclis üyelerine hitaben oldukça uzun bir açıklamada bulunmuş, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile Müdafaa-i Milliye Vekâletinin sorumluk ve yetki alanları arasındaki farkı ortaya koyarak şu sözlerle tasarıyı savunmuştur:

“Burada Müdafaa-i Milliye doğrudan doğruya Harbiye Nezareti mukabili istimal edilmiş bir tabirdir. Malûmu Âliniz Harbiye Nezareti’nin iştigal ettiği vezaif ordunun iaşesi, ilbas ve teçhizi gibi hususattır. Vezâifinde emri kumanda dâhil değildir. Bizim memleketimizde öteden beri Harbiye Nazırları harekât-ı harbiyeyi ve kumandayı dahi uhdelerinde bulundurmaktan zevk alırlardı. Onun için memleketimizde müstakil Erkân-ı Harbiye Riyaseti yoktur. Doğrudan doğruya Harbiye Nazırının arzusu dâhilinde hareket eder

²⁴ Güneş, *age.* s. 203; TBMMZC, *Devre 1, Cilt 1*, 1336 (1920), s. 158. Tasarının diğer maddeleri şu hükümlerden oluşmaktaydı: “*İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisi’nin ekseriyet-i mutlakası ile intihap olunur (md.2). Her vekil deruhte ettiği umurun ifasında mensup olduğu encümenin rey-i istişaresini alabilir (md.3). İcra Vekilleri arasında çıkacak ihtilaflı Büyük Millet Meclisi balleder*” (md.4). “*Meclisin toplanmadığı zamanda Vekiller meyanında istifa eden olursa bilabare Meclisin tasdikına iktiran etmek üzere mezkûr Büyük Millet Meclisi Reisi, Meclis azasından tensip edeceği zata kendi mesuliyeti altında muvakkaten tevdi eder*” (md.5).

bir Erkân-ı Harbiye Reisi vardı. Tabii Harbiye Nezaretine, Harbiye Nazırına merbut olan bir Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin mesuliyeti de Harbiye Nazırı olan zata münhasırdır. Bazen bu iki makam bir şahısta birleşmiştir, Enver Paşa'da olduğu gibi. Fakat kaideden hiçbir vakit Harbiye-i Umum ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'yi birleştirmek muvafık değildir ve garp memleketlerinde ve her yerde daima Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti müstakil bırakılmıştır. Çünkü Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin vazifesi ordunun teşkilini, tensikini, fenni olarak düşünmek ve memleketin esbâb-ı müdafaasını nazarı dikkate almak ve bunlarla iştilal etmektir. Harbiye Nezareti umur ile kendi vezaifi arasında gayet büyük fark vardır. Harbiye Nezareti, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin tensib ettiği yahut onun planına göre teşkil ve tensik edilen bir orduyu iâse eder, ilbas eder ve saire. Fakat Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, nasıl harp edecek, vatani nasıl müdafa edecek ve nasıl hazırlanmak lazım geldiğini düşünür ve onunla iştilal eder ve böyle bir Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi doğrudan doğruya imparatora, padişaha bağlı olur. Bizim ise bugün idare-i memleket için vazettığımız ve cümlelizce kabul edilmiş esasatta bu gibi şeyler yoktur. Yalnız Büyük Millet Meclisi vardır. Bu itibarla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti müstakildir ve bütün e'fal ve harekâtından Millet Meclisi'ne karşı mesuldür. Zaten bir mesul Erkân-ı Harp Reisi Heyeti Aliyeniz tarafından intihap edilmiş idi.”

Mustafa Kemal Paşa konuşmasının devamında askeri teşkilatın; vatan savunması, muhtelif cephelerde icra edilecek askeri harekât, iç ve dış siyasetle yakından ilgili olması dolayısıyla bu konularda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin kendi görüşlerinin bulunması, diğer sorumlu kişilerin fikirlerine vakıf olabilmesi için onlarla bir arada çalışmasının daha önce arz ve teklif edildiğini belirttikten sonra Müdafaai-Milliyeyi üstlenecek kişinin emir kumandayı deruhte etmeyeceği için Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin diğer vekiller arasında bulunarak bu suretle emir ve kumandanın yine Meclis'te kalmasının daha uygun olduğunu söylemiş ve konuşmasını şu sözlerle tamamlamıştır:²⁵

“Emrû kumanda Büyük Millet Meclisi'nin elinde bulunmak sureti ile ifayı vazife eder. Binaenaleyh, ikisini bir zatın üzerinde cem etmek doğru değildir. Vazifeleri başka başkadır ve bu zat da müstakildir ve Heyet-i Aliyenize karşı mesuldür. Büyük Millet Meclisi'ne karşı mesul bir Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ifayı vazife eder ve siyasetten düşmesi meselesi de haiz-i ehemmiyet değildir. Çünkü diğer vekillerin ayrı ayrı Heyeti Aliyeniz tarafından intihap olunması teklif edilmiştir. Diğer İcra Vekillerinin vezaifi ile vazifesinin yakından alakadar olmasına ve diğer Vekiller gibi Heyet-i Umumiye tarafından tayin edilmiş bulunmasına binaen diğerlerinin düşmeleri için nazarı dikkate alınacak esbabın bunun üzerinde dahi bulunmasında hiçbir beis yoktur. Bilakis daha kuvvetli olur.”

²⁵ TBMMZC, *Devre 1, Cilt 1*, 1336 (1920), s. 163-164.

Bütün bu tartışma ve açıklamalardan sonra, Abdülkadir Kemâlî (*Kastamonu*), Refik (*Konya*), Besim Atalay (*Kütahya*), Celaleddin Arif (*Erzurum*), Yunus Nadi (*İzmir*), Rıza Nur (*Sinop*), Şeyh Servet (*Bursa*) ve Mustafa Kemal Paşa'nın imzalarıyla "İcra Vekilleri Heyeti" oluşturulması için önerilen tasarı, oylamaya katılan 130 kişiden 110 kabul, 15 ret, 5 çekimser oy alarak kabul edilmiştir²⁶ Böylece 2 Mayıs 1920 tarihli ve 30 sayılı bu kanun (*Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun*) ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (*Genelkurmay Başkanı*), İcra Vekilleri (*Bakanlar Kurulu*) arasına dâhil edilmiştir. Yine bu kanun ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Büyük Millet Meclisi'ne sorumlu olmak şartıyla tam bağımsız hale gelmiştir.²⁷

Yasa tasarısının kabulünü müteakiben seçimlere geçilerek Büyük Millet Meclisi'nin ilk yasal ve daimî hükûmetinin oluşturulmasına başlanmış, 3 Mayıs günü 137 kişinin katıldığı oylamada mutlak çoğunluğu (*69 oy*) geçen adaylar seçilmişler, Maarif ve Maliye Vekâletleri için aday gösterilenler çoğunluğu sağlayamadıklarından onların seçimi ertesi güne kalmıştır. 4 Mayıs günü yapılan seçimlerde mutlak çoğunluğu geçen adaylar arasından Maarif ve Maliye Vekilleri seçilerek İcra Vekillerinin seçim süreci tamamlanmış ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nin ilk hükûmeti, Meclis Başkanı* Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında kurulmuştur.

Büyük Millet Meclisi'nin ilk hükûmeti şu kişilerden (*11 kişi*) oluşmaktaydı:

1. Şer'îye Vekili: Mustafa Fehmi Efendi (*Bursa*)
2. Müdafaa-i Milliye Vekili: Fevzi (*Çakmak*) Paşa (*Koza*)
3. Hariciye Vekili: Bekir Sami Bey (*Tokat*)
4. Maliye Vekili: Hakkı Behiç Bey (*Denizli*)
5. Nafia Vekili: İsmail Fazıl Paşa (*Yozgat*)
6. İktisat Vekili: Yusuf Kemal Bey (*Kastamonu*)
7. Adliye Vekili: Celalettin Arif Bey (*Erzurum*)
8. Dâhiliye Vekili: Cami (*Baykurt*) Bey (*Aydın*)
9. Maarif Vekili: Dr. Rıza Nur Bey (*Sinop*)
10. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili: Dr. Adnan (*Adıvar*) Bey (*İstanbul*)

²⁶ TBMMZC, *Devre 1, Cilt 1*, 1336 (1920), s. 186.

²⁷ Hün, *age*. s.104.

*Millî Mücadele koşullarından doğan "Meclis Hükûmeti" sisteminde Meclis Başkanı, aynı zamanda hükûmet başkanı vasfını taşımaktaydı.

11. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili: İsmet (İnönü) Bey (Edirne)²⁸

Osmanlı Dönemi'nde Harbiye Nezareti'ne bağlı olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (*Genelkurmay Başkanlığı*), Millî Mücadele döneminde 30 sayılı kanunun kabulüyle birlikte Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti adıyla, Millî Müdafaa Vekâletinin yanında İcra Vekilleri Heyeti (*Hükûmet*) içine alınmıştır.²⁹

Büyük Millet Meclisi açılmadan önce Albay İsmet Bey, eskiden Ziraat Okulu* olan binada Erkân-ı Harbiye-i Umumiye (*Genelkurmay*) işleri ve siyâsi durumlarla meşgul olurken, Fevzi Paşa da Millî Müdafaa işlerini yürütmüştür. 2 Mayıs 1920 tarihli 30 sayılı Kanun'un onaylanmasından sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin daha verimli çalışabilmesi için ihtiyaç duyulan kadro planı, Harekât Şube Müdürü Kurmay Binbaşı Salih (*Orgeneral Omurtak*) tarafından hazırlanmış ve 15 Aralık 1920'de Albay İsmet Bey'e sunulmuştur. Yapılan düzeltmelerden sonra kadro planı onaylanmış ve uygulanması emredilmiştir.³⁰ 1920 yılı sonu itibarıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye (*Genelkurmay*) Vekâleti kadroları şu şekildedir:

* Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, İcra Vekilidir. Bir yaver (*Emir Subayı*) ve bir özel yaveri bulunacak.

* Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Sanisi (*Genelkurmay İkinci Başkanı*): Bir yaveri (*Emir Subayı*) bulunacak.

* *Birinci Harekât Şubesi*: Bir şube müdürü ve 4 kısım. Üç kısım ayrı ayrı cephelere Şark, Garp ve Cenup (*Güney*) ve Elcezire cephelerine bakacak ve dördüncü kısmı Harp Ceridesi yazacak ve her kısmında 1 kurmay subay, ayrıca şubede beş mühlak subay.

* *İkinci Haber Alma (İstihbarat) Şubesi*: Bir şube müdürü ve dört kısım. Birinci kısım harici istihbarat, ikinci kısım dâhili istihbarat, üçüncü kısım propaganda, dördüncü kısım matbuat ve İstanbul'daki gruplarla muhabereyi temin edecek ve şubede 6 mühlak ve mütercim subay ile iki yazıcı.

²⁸ Güneş, *age.* s. 205.

²⁹ Cemil Koçak, *Dönüşüm Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, Cilt4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.16.

*Ziraat Okulu binası, Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyeleri 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya geldiklerinde kendilerine karargâh olarak kullanılmak üzere tahsis edilmişti. Günümüzde Meteoroloji Genel Müdürlüğü olarak kullanılmaktadır.

³⁰ *Türk İstiklal Harbi VII ncı Cilt, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1922)*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s. 227-228.

* *Üçüncü Umur-u Fenniye (Fen İşleri) Şubesi*: Bir şube müdürü ve 3 kısım. Birinci kısım şimendifer (*demiryolu*), ikinci kısım muhabere, üçüncü kısım hava işlerine (*Umur-u Havaîye*) bakacak ve şubede 4 mülhak subay.

* *Dördüncü Talim ve Terbiye (Eğitim) Şubesi*: Bir şube müdürü ve iki kısım. Birinci kısım askeri mektepler ile talimgâhlar ve birliklerin talim ve terbiyesi; ikinci kısım askeri neşriyat ile yönetmelikler ve tüzüklerle uğraşacak ve şubede 3 mülhak subay ve 3 yazıcı.

* *Beşinci Menzîl ve İkmal Şubesi*: Bir şube müdürü ve üç kısım. Birinci kısım Menzîl Teşkilatı, ikinci kısım erlerin ve hayvanların ikmali, üçüncü kısım silahlarla cephanenin durumunu düzenleyecek ve bu şubede 4 mülhak subay.

* *Altıncı Şube (Harita ve Matbaa)*: Bir şube müdürü ve iki kısım. Birinci kısım harita ve krokiler, ikinci kısım matbaa işleri.

* *Yedinci Şube (Zat) Personel İşleri*: Bir şube müdürü ve 2 mülhak subay ve 1 yazıcıdan ibaret olup bütün kurmay subaylarla, tümen ve saha büyük komutanların personel işlerine bakacak.

* *Sekizinci Şube (Şifre ve Evrak)*: Bir şube müdürüyle iki kısım olup birinci kısım evrak, ikinci kısım şifre kalemi. Şubede 4 mülhak subay ve 1 yazıcı.

* *Karargâh Komutanlığı*: Bir komutan, bir muavin, bir hesap memuru, bir iâşe subayı, bir ağırlık komutanı, bir karargâh tabibi ve bir veteriner, bir eczacı.

* *Birlik olarak*; süvari bölüğü, piyade bölüğü, makineli tüfek takımı.

Bu teşkilat içinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Sanisi (*Genelkurmay İkinci Başkanı*) Kurmay Yarbay, Şube Müdürleri ise Kurmay Binbaşı rütbesinde olan subaylardı.³¹

15 Aralık 1920'de 2. Şubeye (*İstihbarat Şubesi*) Askeri Polis kısmı eklenmiştir. Büyük Taarruz öncesinde 15 Şubat 1922'de, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye kadrosunda bazı değişiklikler yapılmış; 6. Şube (*Harita ve Basımevi Şubesi*) kaldırılarak Eğitim Şubesine eklenmiş, 3. Şube (*Umur-u Fenniye Şubesi*) demiryolu kısmı olarak kalmış, muhabere ve hava kısımlarının işleri ek olarak 1. Şubeye (*Harekât Şubesi*) verilmiştir. Bu şekilde düzenlenen Erkân-ı Harbiye-i Umumiye yeni kadro teşkilatı, 1926 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.³²

İstanbul'daki Harbiye Nezareti ile hiçbir ilgisi bulunmayan, sadece verdiği kararlarda Türk ulusunun ve hükûmetinin yetkisine dayanan Ankara Hükûmeti'nin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, harbin sevk ve idaresinin

³¹ Hün, *age.* s. 18-19.

³² *Türk İstiklal Harbi VII nci Cilt, İdari Faaliyetler*, s. 227-228.

olumlu yönde geliştirilebilmesi bakımından ne öneride bulunmuşsa Büyük Millet Meclisi bunu Millî Mücadele'nin bir gereği saymış ve istekleri yerine getirmekte hiçbir duraksama göstermemiştir.³³

Millî Müdafaa Vekâleti

2 Mayıs 1920 tarihli ve 30 sayılı Kanun ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (*Genelkurmay Başkanı*), İcra Vekilleri (*Bakanlar Kurulu*) arasına dâhil edilirken; aynı tarihte Büyük Millet Meclisi, Millî Müdafaa Vekilliğine de Fevzi Paşa'yı seçmiştir. Müteakiben Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Mayıs 1920 tarihli emriyle; lağvedilen ve Bandırma bölgesinde bulunan 14. Kolordu Karargâhı, bütün personel ve malzemesiyle birlikte Millî Müdafaa Vekâleti (*Millî Savunma Bakanlığı*) şubelerini teşkil etmek üzere Ankara'ya alınmıştır.

Harbiye Dairesi (*Ordu-Donatım Başkanlığı*) silah, cephane, fennî malzeme, tahkimat, uçak ikmali ve sevkiyat işleriyle; Asker Alma Dairesi celp ve terhis, taşıt aracı ikmaliyle; Zat İşleri (*Personel Başkanlığı*), subay ikmali ve atamalarıyla; Levazım Dairesi, silah ve cephaneden başka bütün iase ve donatımın tedarik ve ikmali işleriyle; Sağlık Şubesi, sağlık personel ikmali ve sağlık işleriyle; Veteriner Şubesi, veteriner personel ve hayvan ikmali, hayvan sağlık işleriyle sorumlu kılınmıştır.

İlk kuruluştaki şubeler daha sonra yeterli görülmeyerek Kasım 1920'de "Muhasebe, Mübayaat Komisyonu", Ordu Dairesi yerine "Umur-u Mahakim Daire Müdüriyeti" ile "Piyade ve Süvari Muhafız Bölüğü" teşkil edilmiştir. Ayrıca İnşaat Şubesi de Levazım Dairesinden ayrılarak bağımsız bir hale getirilmiştir. Ocak ve Şubat 1921'de, "Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü", "Heyeti Teftişîye Dairesi", "İmalâtı Harbiye Müdürlüğü", "Umuru Bahriye ve Umuru Havaîye Şubeleri" ilâve edilmek suretiyle teşkilât genişletilmiştir. Şubat 1921'de Harbiye Dairesi içinde "İstiklâl ve Kıtata Fennîye" şubelerinin de eklenmesiyle yeni bir kadro yapılmıştır. Bu kadro İstiklâl Harbi'nin sonuna kadar bu şekilde çalışmıştır.³⁴

2 Mayıs 1920'de Millî Müdafaa Vekili seçilen Fevzi Paşa, 9 Kasım 1920'de diğer görevlerine ek olarak -İsmet Bey'den kademli olmasına karşın- Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Albay (*Miralay*) İsmet Bey'in Vekilliğine atanmıştır. İsmet Bey, 10 Kasım 1920 -4 Mayıs 1921 tarihleri arasında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti görevi saklı kalmak kaydıyla ve kendisine Fevzi Paşa vekâlet etmek üzere Ordu Komutanı yetkisiyle Batı Cephesi Kuzey Kesimi Komutanı, 4 Mayıs 1921-5 Ağustos 1921 tarihleri arasında da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili ve

³³ *Türk İstiklal Harbi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*, IV ncü Cilt 1 nci Kısım, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s. 199.

³⁴ *Türk İstiklal Harbi VII ncü Cilt, İdari Faaliyetler*, s. 229.

Batı Cephesi Komutanı (*Batı Cephesi'nin kuzey ve güneyi birleştirilmiştir.*) olarak cephe görev yapmıştır.

İkinci İcra Vekilleri Heyeti döneminde de (24 Ocak 1921-19 Mayıs 1921) İsmet Bey fiilen cepheye bulunduğu için aynı durum devam etmiştir. Üçüncü İcra Vekilleri Heyeti döneminde (19 Mayıs 1921-9 Temmuz 1922) İcra Vekilleri Heyeti Reisliği de dâhil olmak üzere üç ayrı görevi bir arada yürüten Fevzi Paşa, 5 Ağustos 1921'de Müdafaa-i Milliye Vekillikinden çekilerek asaleten Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğine geçmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekillikine de önce Refet (*Bele*) Bey, 14 Ocak 1922'de Kazım (*Özalp*) Paşa atanmıştır. İcra Vekilleri Heyeti Reisliğine de Hüseyin Rauf Bey (*Sivas*) getirilmiştir. Dördüncü İcra Vekilleri döneminde (12 Temmuz 1922-4 Ağustos 1923), bir önceki kabine döneminde olduğu gibi yine Rauf Bey İcra Vekilleri Heyeti Reisi, Fevzi Paşa (*Koşun*) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Kazım Özalp (*Karesi*) Paşa Müdafaa-i Milliye Vekilidir.³⁵

İşgalcilere karşı Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde yürütülen ve zaferle sonuçlanan Millî Mücadele dönemi, Türk İstiklal Harbi'nin yaşandığı uzun ve zorlu dönem olduğu gibi aynı zamanda çağdaş Türk devletinin temellerinin atıldığı son derece önemli tarihsel kararların verildiği siyasi bir süreç olmuştur. Cumhuriyet'e doğru giden bu yolun ana duraklarını ise “*Nisab-ı Müzakere Kanunu*”,³⁶ “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*” ve İcra Vekilleri Heyeti ile ilgili kanunlar oluşturmıştır.³⁷

Milletvekili Olan Komutanların Ordudan Tasfiyesi

Türkiye’de monarşik feodal devletten parlamenter demokrasiye geçiş hayli zorlu bir tempoyla gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın yapmak istediği, daha doğrusu yapmak zorunda olduğu, yüzde doksanı okur-yazar olmayan halkı çok daha elverişli duruma kısa sürede götürmekti. Bunun için önünde aşılması gereken yüzlerce yıllık bir miras vardı. Devrim hareketlerini kısa sürede gerçekleştirebilmek için başlattığı ilerleme, yükselme hareketi, -*birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi*- doğal bir tarihsel evrimin sonucu değil, yukarıdan aşağıya yapılan bir devrimdi. Çünkü modern uygarlık yabancı bir filizdi, halkın bu uygarlık ağacına aşılması gerekiyordu,

³⁵ Özdemir, *age.* s. 54-55. Fevzi Çakmak Paşa 5 Ağustos 1921'de resmen başladığı Genelkurmay başkanlığı görevini, 1944 yılına görevden alınana kadar (22 yıl 5 ay 7 gün), vekâleten baktığı süre de dâhil edildiğinde 23 yıl 2 ay 3 gün sürdürmüştür; bk. *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daba Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972, s. 58.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. *Ceride-i Resmîye (Resmî Gazete)*, No: 3, 21 Şubat 1337.

³⁷ Rıdvan Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, Levha Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2015, s. 135-136.

ancak bunun için de bir geçiş dönemi zorunluydu. Bu nedenle güçlere hareket serbestliği vermekten, yüksek düzeye erişmiş demokrasi idealinden bir süre daha uzak kalınması gerekiyordu. Temelden bünye değişimi tek bir elden gerçekleştirilebilirdi. Fakat tam bu hamlelere giriştiği sırada şiddetli tepkiyle karşılaştı, işin garip yanı bu direniş, Batılı düşünceleri daha önceden benimsemiş, aslında ona mutlaka yardımcı olmaları gereken yüzde 10'luk okumuş üst tabakadan geldi. Bu ortamda Mustafa Kemal Paşa için öncelikle parlamentoda sürekli ve güvenilir bir çoğunluk yaratmak, böylece tam anlamıyla egemen olacağı bir araca sahip bulunmak önemliydi. Ancak o zaman reform çarkını döndürmeye başlayabilirdi.³⁸

Cumhuriyet ilan edilmeden önce Halk Fırkasının kurulması kararını almasında hiç şüphesiz savaş yılları ve hemen sonrasında Meclis'te yaşanan şiddetli tartışmalar etkili olmuştur. Ulusal egemenlik temeline dayalı yeni bir devlet için yapılması gerekli devrimlerin gerçekleştirilmesi, Meclis'te bir siyasi partinin desteğiyle daha hızlı mümkün olabilirdi.³⁹ Nitekim 1923 seçimleri ve yeni Meclis'in toplanmasıyla birlikte Mustafa Kemal ve çevresindeki asker-sivil kadrolar, vakit geçirmeksizin yeni rejimin öngördüğü esasları uygulamaya koyabilmek için çalışmalara başlamışlardır.⁴⁰

Cumhuriyetin ilanından sonra ilk olarak Meclis'te mebus olarak bulunan komutanların durumu ele alınmıştır. Millî Mücadele döneminde ordu ve kolordu komutanlarının aynı zamanda mebusluk (*milletvekilliği*) sıfatlarını sürdürmeleri, 5 Eylül 1920 tarihli "*Nisab-ı Müzakere Kanunu*" nun istisna hükümleri (4.md) çerçevesinde gerçekleşmişti.⁴¹ Bu istisna hükümlerinden kimlerin yararlanacağına Büyük Millet Meclisi karar vermişti. 1923 seçimi bu mevzuata göre yapılmış, İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM)⁴² toplanmasıyla birlikte konu tekrar gündeme gelmiştir. Meclis, bu dönemde 385 (19 Aralık 1923) ve 429 (3 Mart 1924) sayılı Kanunları çıkarmıştır.

³⁸ D.v. (Dagobert von) Mikush, *Gazi Mustafa Kemal*, Çev. Esat Nermi Erendor, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1981, s. 353-354.

³⁹ Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Cilt II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 580.

⁴⁰ Özdemir, *age*. s. 56.

⁴¹ Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 4. maddesinde şu karar yer almaktaydı: "*Büyük Millet Meclisi azalığıyla memuriyet bir zıat ubdesinde içtima edemez. Ancak Heyeti Vekile azalığı ve Büyük Millet Meclisinin inzıamı reyî ile sefirlik, ordu ve kolordu kumandanlığı memuriyetlerinin Meclis azalığıyla cemi caizdir.*" bk. *Ceride-i Resmîye* (Resmî Gazete), No:3, 21 Şubat 1337.

⁴²Büyük Millet Meclisi hükûmetinin imzaladığı ilk milletlerarası antlaşma olan, 2-3 Aralık 1920 tarihinde Ermenistan'la yapılan Gümrü Antlaşması'nda ise Türkiye Büyük Millet Meclisi adı kullanıldı. Nihayet Mustafa Kemal'in 8 Şubat 1921 tarihinden itibaren İcra Vekilleri Heyeti

1920-1922 arası dönemde gelişen ve Mustafa Kemal, İsmet, Fevzi Paşaların oluşturduğu ittifaka karşı çıkan muhalif general gruplarını bir anlamda ordudan tasfiyeyi amaçlayan 385 sayılı Kanun ile ordunun siyasi çekişmelerden arındırılması hedeflenmiştir.⁴³ 19 Aralık 1923 tarihli 385 sayılı Kanun, “TBMM ye İntihap Edilen ve Edilecek Olan Bilumum Mensubini Askeriyenin Tabi Olacakları Şerait Hakkında Kanun” adını taşıyordu. Kanun, içerik olarak “*hukuk-u müktesebe-i askeriyeleri ve kademleri mebusluk müddetince dahi mahfuz*” tutuyordu; ancak 3. maddesinde “*Asker mebuslar vazifeleri uhdelerinde bulundukça meclis müzakerelerine katılamazlar.*” hükmü yer almaktaydı.⁴⁴ Bu durumda Mustafa Kemal Paşa’nın, Fevzi Çakmak’ın sadakatine güvenerek orduyu onun buyruğu altında, tamamıyla kendisine bağlı komutanlara teslim etmeye kararlı olduğu anlaşılmaktaydı. Böylece gelecek seçimlerde askerlerin milletvekili seçilmeden önce ordudan istifa etmeleri zorunluluğunu getiren ve o sırada Meclis’te bulunan komutanların, komutanlık görevlerinden istifa etmedikleri sürece Meclis görüşmelerine katılmayacaklarını öngören bu kanun ile hükûmetin ordu üzerindeki denetimi yeniden sağlanmıştır.⁴⁵

Paşalar Olayı’ndan sonra artık orduda Mustafa Kemal Paşa’ya baş kaldıracabilecek hiçbir önemli komutan bulunmuyordu. Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Cafer Tayyar Paşalar askerlikten istifa edip Meclis’te kalmışlardır. Refet (Bele), Halit (Karsıalan) Paşalar zaten Meclis’te bulunuyorlardı. Ali İhsan (Sabîs) Paşa ise daha 1922’de ordudan çıkarılmış, Meclis’e de girememiştir. (Sakallı) Nurettin Paşa pasif bir görevdeydi, o da birkaç yıl içinde orduda kalmaktan vazgeçerek Meclis’e katılmıştır.⁴⁶

kararlarını Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi sıfatıyla imzalamasından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi adı süreklilik kazandı; bk. İhsan Güneş, Türkiye Büyük Millet Meclisi, *İslâm Ansiklopedisi*, 41. Cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 594.

⁴³ Özdemir, *age.* s. 56-57; Orduyu her türlü siyasi faaliyetin dışında tutma, 4 Ocak 1961 tarihinde kabul edilen 211 sayılı TSK İç Hizmetleri Kanunu’nun 43. maddesiyle şu şekilde bir hükme bağlanmıştır. Buna göre; “TSK her türlü siyasi tesir ve düşüncelerin dışında ve üstündedir. Bundan ötürü Silahlı Kuvvetler mensuplarının siyasi parti veya derneklere girmeleri, bunların siyasi faaliyetleri ile münasebette bulunmaları, her türlü siyasi gösteri, toplantı işlerine karışmaları ve bu maksatla nutuk ve beyanat vermeleri ve yazı yazmaları yasaktır.” bk. Orhan Çelen, *Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ve Yönetmeliği*, Aktaş Matbaası, Ankara, Eylül 2000, s. 54

⁴⁴ Akın, *age.* s. 279-280.

⁴⁵ William Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 72-73.

⁴⁶ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923-1931*, Yurt Yayınları 1, Ankara, 1981, s. 113.

Mustafa Kemal Paşa, siyasetle yakından uğraşmayı subayların askeri performansları önünde ciddi bir engel olarak görmüştür. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa orduyu siyasetin dışında tutmayı başararak, yeni Cumhuriyet yönetiminde Türkiye'nin uzun yıllardır tanık olmadığı bir siyasi istikrara kavuşmasını sağlamış, ordunun Cumhuriyet'e sadakatini sağlamada ise Fevzi Çakmak önemli rol oynamıştır. Böylece ordu bütün siyasi cereyanların etkisinden uzak, yeni devletin ve rejimin güvenilir bir dayanağı olmuştur. Bu başarı, Cumhuriyet rejiminin devamlı ilkesi haline getirilmiştir. Ordu siyaset sahnesinden bütünüyle dışlanmamış, fakat muvazzaf subayların merkezi devlet organlarında bağımsız bir güç kullanmalarına engel konulmuştur.⁴⁷ Daha sonraları Mustafa Kemal Paşa da askeri rütbesini ve dolayısıyla 'Paşa' unvanını kullanmayı bırakmıştır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olarak yeri, anayasada güvenli bir biçimde belirlenmiştir.⁴⁸

Cumhuriyet Dönemi: Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin Kurulması

Yeni Türkiye Devleti'nin uluslararası alanda tanınması, olağanüstü şartlarda ve büyük zorluklarla yürütülen Millî Mücadele'nin zaferle neticelenmesinden sonra imzalanan (24 Temmuz 1923) Lozan Antlaşması ile gerçekleşmiştir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra yeni kurulan devlete çağdaş bir şekil ve düzen verilmeye çalışılırken, TBMM tarafından 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 429 sayılı Kanunla (*Şeriye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun*), Şeriye ve Evkaf Vekâleti ile Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılmıştır. 14 maddelik 429 sayılı Kanun'un ilk 7 maddesi, Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılmasıyla ilgili olup, 8. maddeden 14. maddeye kadar olanlar Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin kaldırılmasıyla ilgilidir. Kanunun 2. maddesinde "*Şeriye ve Evkâf Vekâleti mülgadır.*" hükmü, 8. maddesinde de⁴⁹ "*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti mülgadır.*" hükmü yer almıştır. 9. maddesinde ise şu hüküm yer almıştır:

"Reis-i Cumhura niyabeten ordunun hazardsa emr-ü kumandasına memur en yüksek makam-ı askerî olmak üzere Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tesis olunmuştur. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi vazaifinde müstakildir. (Cumhurbaşkanı adına ordunun barışta emir ve komutasına memur en yüksek askerî makam olmak ve görevlerinde bağımsız bulunmak üzere, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti kurulmuştur)"

⁴⁷ Hale, *age.* s. 76-77.

⁴⁸ Mikush, *age.* s. 354.

⁴⁹ *Resmî Ceride*, Sayı: 63, 6 Mart 1340, s. 6.

Kanunun diğer maddelerinde (10, 11, 12, 13 ve 14. maddeler); *Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin*, Başvekilin önerisi üzerine Reiscumhur tarafından atanacağı, vazifeye ilişkin konularda her bakanlıkla haberleşebileceği, TBMM önünde askeri bütçenin sorumluluğunun Millî Müdafaa Vekiline (*Millî Savunma Bakanı*) ait olacağı, kanunun yayınlanmasını müteakip yürürlüğe gireceği ve kanunun yürütülmesine İcra Vekilleri (*hükûmet*) memur olacağı hükümleri yer almıştır.⁵⁰

Genç Cumhuriyetin din ve ordu politikalarını uygulayacak olan iki mekanizmayı (*Diyanet İşleri Reisliği ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti*) düzenleyen 429 sayılı Kanun Meclis'te görüşülürken gerekçesi şöyle açıklanmıştır:⁵¹

“Din ve ordunun siyaset cereyanları ile alâkadar olması birçok mahaziri dâidir (sakınca getirir). Bu hakikat bütün medeni milletler ve hükûmetler tarafından bir düsturu esası (temel kural) olarak kabul edilmiştir. Bu nokta-i nazardan yeni bir hayat varlığı temin etmek vazifesini deruhte eden (yüklenen) Türkiye Cumhuriyeti Teşkilat-ı Esasiye'sinde zaten muhaddes olan (belirtilen) Şeriye ve Evkaf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin mevcut olması zaten muvafık olmaz (uygun değildir).”

Millî Müdafaa Vekâletinin yanında bir başka önemli ve bağımsız makam olarak ortaya çıkan ve söz konusu kanun ile yeniden oluşturulan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (*Genelkurmay Başkanlığı*), hem herhangi bir makam değildi hem de görevinde bağımsızdı. Bir siyasi makama ve hatta TBMM'ye dahi bağlanmamış olması dikkat çekici olduğu gibi, bu fiilî durum birinci dönem TBMM'deki uygulama ile karşılaştırıldığında aradaki bariz farklılık hemen göze çarpıyordu. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin otoritesi ve herhangi bir makama karşı sorumlu olmaması, 429 sayılı Kanun ile saptanmış bulunuyordu.⁵²

Bu kanunla, Reiscumhura (*Cumhurbaşkanı*) vekâleten barışta ordunun emir ve komutasından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin görevli olması belirlenmiş olsa da savaşta nasıl bir uygulama yapılacağı konusu açık bırakılmıştı. Ancak bu konu, kısa bir süre sonra kabul edilerek yürürlüğe konan 1924 Anayasası'ndaki “*Başkumandanlık*” maddesi ile netlik kazanmıştır.⁵³ 1924 yılının

⁵⁰ TBMMZC, *Devre: II, İçtima Senesi:2, 7. Cilt (1.3.1340 tarihli birinci içtimadan 20. 3. 1340 tarihli yirminci içtima katar)*, TBMM Matbaası, Ankara, 1970; *Resmî Ceride*, Sayı: 63, 6 Mart 1340, s. 6.

⁵¹ Özdemir, *age*. s. 57-58.

⁵² Koçak, *age*. s. 16.

⁵³ Özdemir, *age*. s. 59. 1924 Anayasası tam ve kesintisiz bir biçimde 36 yıl yürürlükte kalmıştır. 27 Mayıs 1960'ta büyük ölçüde değiştirilmesine rağmen, kuramsal da olsa 9 Temmuz 1961'e kadar geçerliliğini sürdürmüştür. 1924 Anayasası, 1920'de kurulan rejimi sağlamlaştırmış, içeriği de bu amaca uygun hazırlanmıştır. Tam demokrasiye geçme çabaları bu Anayasa zamanında başlamıştır;

özel siyasal koşullarında ordunun doğrudan Cumhurbaşkanı'nın denetimine ve komutasına verilmesinde özel bir önem görülmüş ve söz konusu anayasanın 40. maddesi ile Başkumandanlık şu şekilde bir hükme bağlanmıştır:⁵⁴

“Başkumandanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç olup, Reisicumhur tarafından temsil olunur. Kuvayı Harbiye'nin emir ve kumandası, hazerde (barışta) kanunu mahsusuna tevfikân Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ve seferde İcra Vekilleri Heyeti'nin inhâsı üzerine Reisicumhur tarafından nasbedilecek zata tevdi olunur.”

Bu kararın alınması kolay olmamış, nitekim anayasanın 40. maddesi hakkında, kabulü öncesinde Meclis'te uzun ve şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. 6 Nisan 1924 günü yapılan toplantıda yaşanan bu tartışmalarda eleştirileriyle öne çıkan isim, Eskişehir Milletvekili (*Albay*) Mehmet Arif (*Ayıcı Arif*) Bey⁵⁵ olmuştur. Başkumandan tayin ve seçiminin millet ve memleket için hayati bir mesele olduğuna dikkat çeken Arif Bey bu yetkiyi şöyle tenkit etmiştir:

“Gazi Paşa Hazretleri gibi iyi bir başkumandan, nasıl ki milleti halâsa götürür, orduyu zaferden zafere isâl ederse, isimlerini zikretmediğim birçok fena başkumandanlar da memleketi daima felâketten felâkete götürür. Paşa Hazretlerinden sonra ikinci bir Gazi Paşanın geleceğini kimse tasavvur ve tahayyül edemeyeceği gibi yine Paşa Hazretlerinden sonra gelecek Reisicumhuru bir asker olarak kabul etmek de bir hata olur. Bu nokta-i nazardandır ki efendiler; ihtimal ki, bilâhare Reisicumhur olacak herhangi bir sivile böyle lâalettâyin başkumandanlık gibi mühim bir vazifenin tevdiini bendeniz menafii milliye ve âliye-i vataniye ile kabili telif göremem.”

Başkumandanlığın yalnız sefere mahsus olduğunu, Avrupa ordularının hiçbirinde barış zamanında başkumandanlık olmadığını ve en yüksek makamın Harbiye Nezareti olduğunu ve bizde de bu makamın Müdafaa-i Milliye Vekâleti olduğunu, son kabul edilen şekil ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne çok büyük mevki verildiğini ve adeta Müdafaa-i Milliye Vekâletinin onun emrine sokulduğunu söyleyerek konuşmasına devam eden Arif Bey'in düşüncelerini, Menteşe Milletvekili Yunus Nadi Bey, “*Böyle bir şey yoktur.*” sözleriyle reddetmiştir. Bunun üzerine konuşmasını sürdüren Arif Bey eleştirilerine şu şekilde devam etmiştir:

bk. Ahmet Mumcu, “1924 Anayasası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, ATAM Yayınları, Ankara, Mart 1986), s. 384.

⁵⁴ Koçak, *age.* s. 17

⁵⁵ Mehmet Arif Bey, İzmir Suikastı davasında suçlu bulunmuş ve 14 Temmuz 1926 tarihinde İzmir'de idam edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Yaşar Şahin Anıl, *Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 178.

“Şimdiki Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi, başkumandandır. Hepsine kumanda edecek bîlcümle teşkilât-ı askeriyedeki makamların hepsine kumanda etmesine salâhiyeti vardır. Binaenaleyh, Harbiye Nezareti, bugün Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi’nin emrine verilmiştir. Avrupa ordularında bunun aksinedir. Fakat göreceksiniz ki efendiler, bir müddet sonra bu şekil, bunun aksine olacaktır, değişecektir. Eğer [Mareşal] Fevzi [Çakmak] Paşa Hazretleri Müdafaa-i Milliye Vekili olsa idi, bu şekil kabul edilmezdi zannediyorum.”

Mesuliyeti olmayan bir kişiye başkumandanlığın verilemeyeceğini, Başkumandan olacak kişinin, memleketin en seçkin erkân-ı askeriyesinden en tecrübelisinin, en üstününün olmasının gerektiğini, sıradan bir kişinin başkumandan tayin edilemeyeceğini, hatta bunun seçimini Meclis’e bile bırakmanın doğru olmadığını, çünkü bunun bir ihtisas olduğunu, memleketin en güzide, en değerli kumandanlarını bulup çıkarmak ve Heyeti Celile’ye arz etmenin gerekli ve zorunlu olduğunu belirten Arif Bey, her memlekette eski kumandanlardan, harp sahnelerinde birçok meziyeti görülmüş kumandanlardan oluşan askeri şuralar olduğunu, bizde de böyle bir askeri şûranın olması gerektiğini söylemiştir. Ordunun personel işleriyle en yakın ilgili olanın Müdafaa-i Milliye Vekâleti olduğunu, askeri şûranın da ona bağlı olması gerektiğini, Vekiller Heyeti’nin hükûmet, askeri şûranın da onayını alarak, Millî Müdafaa Vekili’nin personel işlerine ilişkin görüşlerinin de eklenmesiyle memlekette mevcut olan en iyi kişinin başkumandan olarak seçilebileceğini ve bu seçilen kişinin Reisicumhur tarafından Meclis’in onayına sunulmasının mümkün olduğunu, memleketin geleceğinin bu şekilde seçilen kişinin uhdesine tam emniyetle tevdi olunabileceğini belirtmiştir. Ayrıca icra kudretinin bir yerde toplanmasından başka bir mana içermeyen Başkumandanlığın, Meclis’in manevi kişiliğinde kalmasını onayladığını belirten Arif Bey, Anayasa’nın Başkumandanlıkla ilgili 40. maddesini bu haliyle kabul etmediğini şu sözlerle ifade ederek konuşmasını tamamlamıştır:⁵⁶

“Başkumandanın intihabı meselesine gelince efendiler, arz ettiğim gibi Hükûmet tarafından, Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Şûrayı Askerî vesair bu babda alâkadar olan herkesin rey ve mütalâası alınarak, bir zat intihap olunur ve o zat, Reisicumhur tarafından Meclis’in tasvibine arz olunur ve bu suretle emin bir başkumandan bulunabilir. Yoksa başka suretle kabul edilecek her hangi bir şekil, sizi sureti katiyede temin ederim ki yanlış neticeler vermiştir. Görmüşüzdür. Binaenaleyh bu kırkıncı madde bu şekilde bence şayanı kabul değildir.”

⁵⁶ Şeref Gözübüyük-Zekâi Sezgin, *1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Balkanoğlu Matbaacılık, 1957, s. 276-280.

Mehmet Arif Bey'in Başkumandanlık yarasını eleştiren bu konuşmasından sonra söz alan Kütahya Milletvekili Recep (*Peker*) ise tasarımı savunmuş, Müdafaayı Milliye Vekâletinin emir-kumanda makamı olmadığını, bu makamın siyasi olduğunu, hatta başka devletlerde yalnız askere bırakılmadığını, Millî Müdafa Vekâletini bir sivil kişinin de temsil ve idare edebileceğini söyledikten sonra, orduya barışta en yüksek kumanda edecek makam olmak üzere Erkân Harbiye'nin memur edildiğini ve bunun için bir kanun yapıldığını, Meclis'e karşı bütün işlerde olduğu gibi harbin sevk ve idaresi bakımından da yegâne sorumlu heyet olan İcra Vekilleri Heyeti ile Reiscumhurun savaş zamanında orduları sevk ve idare edecek olan fiilî başkumandanı tayin etmelerinin en esaslı, en doğru yol olduğunu söyleyerek konuşmasını tamamlamıştır.⁵⁷

Kanuni Esasi Encümeni Reisi (*Anayasa Komisyonu Başkanı*) ve Menteşe Milletvekili Yunus Nadi ise, tasarımı savunduğu konuşmasında tasarımı şu sözlerle savunmuştur:⁵⁸

“Efendim evveleminde yanlış düşünülen bir noktanın tashihi lazımdır. Bizde tesadüfen fevkalâde iktidarı askeriyi haiz olan bir zat elyevm Reiscumhur bulunduğu cihetle, Teşkilâtı Esasiye yapılırken bu madde, zannolunuyor ki, o zata fiilî başkumandanlık tefviz edilmek için yapılmıştır. Hayır efendiler; bu madde, gayrişahsî olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nde ledeliktila (gerektiği zaman) başkumandanlık salâhiyetinin nasıl istimal edileceğini tesbit için yapılmıştır. Eğer encümenin hatırından bir an için Reiscumhura başkumandanlık verilmek fikri geçmiş olsaydı, bilâ tereddüt teklif ederdik ve derdik ki, Gazi Paşa berhayat oldukça başkumandan tanıyınız ve hiçbiriniz red etmezsiniz. Bu kadar muktedir ve Türk milleti için nimeti uzma (en büyük nimet) olan Reiscumhurumuzun bugün başkumandanlığı mevzuu bahis değildir. O yalnız gayrimesul Reiscumhurdur. Reiscumhur, İcra Heyeti'nin reisi olarak, mesul bir surette intihap edeceği başkumandanı ancak tasvip edecektir.”

Yunus Nadi Bey'in konuşmasından sonra yeniden söz alan Arif Bey karara yönelik eleştirini şöyle sıralamıştır:

Efendiler, Başkumandanlık murakabesiz (denetimsiz) kalamaz. Heyeti Celileniz daima murakabe edecektir. Başkumandan olacak zat, behemmehal mesul bir zat olmalıdır. Biz on tane başkumandan tayin edecek değiliz. Bir tane tayin edeceğiz ve esasen biz de tayin edecek değiliz. Bizim nazarı tasvibimize arz edilmiş bir zattan bahsediliyor. Bir Reiscumhur intihabında bir müşkülât olmuyor da, neden bir başkumandanlık intihabında müşkülât gösteriyorlar. Hiçbir müşkülât yoktur. Bu, ihtisas meselesidir. Hükümet tetkik eder, Müdafaayı Milliye Vekâleti tetkik eder. Eski askerlerden sorarlar;

⁵⁷ Gözübüyük-Sezgin, *age*. s. 281-288.

⁵⁸ *age*. s. 305-308.

bu memlekette en iyi kumandanlık kim yapabilir diye tetkikat icra eder; Reisicumhur vasıtasıyla hükûmet gelir, Meclise der ki, işte memleketin mukadderatını şu zata tevdi etmeyi biz münasip gördük der ve Meclisi Âliniz de bu teklifi, tabii hüsnü kabul ederiz.”

Meclisteki “*Ya etmezse*” sesleri karşısında Arif Bey tasarıya şu sözlerle muhalefet etmiştir:⁵⁹

“Neden kabul etmesin efendim? İçinde bu kadar asker var, tetkik eder. Bunda ne müşkülât var? Meclis nice bin kişileri intihap etmiş, hiç bir müşkülâta maruz kalmamıştır. Sözlerimde ısrar edorum. Başkumandanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin şahsiyeti maneviyesinde mündemiştir. Bunu lüzum gördüğü zaman herhangi bir zata tevdi ve tefviz eder. Başka yapılacak bir şekli bendeniz tasavvur etmiyorum.”

Bütün bu konuşmalardan sonra söz alan Başvekil (*Malatya Milletvekili*) İsmet Paşa ise Başkumandanlık hakkında ne düşündüklerini net bir şekilde ortaya koymuştur:

“Memleketin müdafaasını temin etmek için vakti hazerdeki sefer hazırlıklarına devam ve istikrar vermek lazımdır. Fenni bir tarzda siyaset cereyanından azâde tutarak fenni bir tarzda istikrar vermek lazımdır. Ruhu mesele buradadır. Şimdi Meclis muvacehesinde mesul bir vekil görmek istiyorlar. Bundan ne kastediyorlar? Meclis karşısında emri kumandan mesul olan adam yoktur mu?’ demek istiyorlar? Bunu anlamak istiyorum. Erkânı Harbiye Umumiye Reisi, memleketi sefere ihzar ve hazırlığını senelerce müstakil olarak idame edecektir. Emri kumandayı siyasetten ayırdık. Meclis karşısında siyâsî ve idarî olan hususatı askeriyeden dolayı vekili mesulü vardı. Doğrudan doğruya emri kumanda hususâtından vekili mesul mü istiyorsunuz? Var idi; dünkü Erkânı Harbiye Umumiye Vekili idi. Niçin çıkardık? Orduyu siyasetten ayıralım diye... Meclis tarafından murakabe imkânı olmadı; iki, hiçbir vazifeshinas Erkânı Harbiye Reisi bulamazsınız ki, filan ihtimale karşı, ‘ne düşünüyorsunuz?’ diye sorulsun ve cevap versin... Cevap vermez... ‘İtimat ederseniz ediniz, itimat etmiyorsanız, gideyim’ der. Onun söylemesi elbette bin belâdan ziyadedir. O hâlde ordunun sefere hazırlığından dolayı da Müdafaayı Milliye Vekili mesul olsun... Ayrıca, bir Erkânı Harbiye Umumiye mi yapalım, bu ne demektir? Dünkü Erkânı Harbiye Umumiye Vekilini, Müdafaayı Milliye Vekili ile bir şahısta cem etmek demektir. İstenilen bu değildir. Ordunun emri kumandası siyasetten hariç olarak müstakil bir elde bulunsun... Bunun için müstakil bir Erkânı Harbiye Umumiye ihdas olunmuştur. Bunun için bugünkü cumhuriyetlerde vakti seferde başkumandanlık ihdas olunmuştur. Memleketin müdafaayı âliyesini tehlikeye koymak mesuliyetini kimse deruhte edemez.”

⁵⁹ *age.* s. 308-310.

Başvekil İsmet (İnönü) Bey konuşmasının devamında Başkumandanın görev tanımını ve sevk ve idarede muzaffer olabilmesi için yapılması gerekenleri şu şekilde açıklamıştır:⁶⁰

“Seferde kuvvetlerin sevk ve idaresi başlıca büyük bir vazifei icraiye dir. Bu doğrudan doğruya hükûmete verilmek lâzımdır. Hükûmetin inhası ile Reisicumhur tarafından tâyin olunur demek lâzımdır. Başkumandan nedir? Seferde başkumandan, kuvvetleri sevk ve idare edecek olan adam demektir. Memleketin bütün vesait ve menabii sefer ve zafer noktasına tevcih olunmazsa başkumandan sevk ve idare edemez. Bütün devlet idaresi denilen devlet dallarında kendisine yardım etmek lazım gelir. Bütün bu dalları idare eden hükûmet ondan mesuldür. Bu gösteriyor ki, Başkumandan hükûmet elinde bir vasıtai icraiye dir ve kendi mesul olduğu için memleketin bütün menabii idaresini de o adamın muzafferiyetini teshil ve tesrie sevk etmek lâzımdır.”

İsmet Paşa oldukça ayrıntılı konuşmasına, Erkânı Harbiye'nin bağımsız olması gerektiğine vurgu yaparak şu sözlerle son vermiştir:⁶¹

“Müstakil Erkânı Harbiye-i Umumiye esas üzerinde ve siyasetten azade, müstakil olarak sefere hazırlık tertibi... Biz bunu hazerde başkumandanlık ile değil, müstakil bir Erkânı Harbiye-i Umumiye ile temin etmeyi düşündük. Fiili başkumandanlık ifa olunmaz. Reisicumhurlar bugün askerdir, yarın sivildir. Mesele temsildir. Başkumandanlık Meclisin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç olup Reisicumhur tarafından temsil olunur. Seferde ayrıca başkumandan tayin olunur. Mesele hitam bulmuştur. Düşünelim ki aslolan gerek Reisicumhur ve gerek Başvekil, hatta Müdafaayı Milliye Vekili asker olmayanlar olacaktır. Memleketin emrû kumandasını, sefere hazırlığını asker olmayan bir heyet nasıl murakebe edecek (denetleyecek), bu dünyanın hiç bir yerinde görülmemiştir. İdari ve siyasi mesuliyet ondadır. Fenni ve ihtisasi mesuliyet ki ayrı ve müstakil olmak lazımdır. Ayrıca teşkilata muhtaçtır. Mahkeme-i Temyiz gibi belki de Divanı Muhasebat gibi, belki de müstakil Erkânı Harbiye gibi, maruzatım bundan ibarettir.”

Meclis içinde yapılan müzakere ve tartışmalardan da anlaşılacağı gibi; bağımsız Genelkurmay modelinin, Büyük Erkân-ı Harbiye Reisi Mareşal Fevzi Çakmak'ın adı ve kişiliği ile ilgili olmadığı kesindi. Mustafa Kemal ve İsmet Paşaların bu konudaki görüşleri son derece açıktı. Paşalar, iç politika mücadelesinde ordunun siyasi rakipleri tarafından kullanılmasını önlemek, savaş ve olağandışı yönetim koşulları nedeniyle öne çıkan muhalif generalleri tasfiye etmek amacıyla ordunun ve Çankaya'nın birlikte güven duyacağı Mareşal'ın (*Fevzi Çakmak*) gözetiminde fakat asıl güç olarak Cumhurbaşkanı'na sadakatle

⁶⁰ Gözübüyük-Sezgin, *age.* s. 338-341.

⁶¹ Özdemir, *age.* s.63-64.

bağlı bir Genelkurmay Başkanlığı istemişlerdir. Nitekim bu süreçte Mareşal Çakmak'ın aşırı merkezîyetçi yönetimi, Çankaya ve hükûmet çevrelerinde de değil tepki ile karşılanmak, aksine desteklenmiştir.⁶²

Meclis 7 Nisan 1924 günü toplandığında Başkumandanlık konusunu düzenleyen 40. maddenin (*Berri, babri ve havai bilcümle kuvvetlerin başkumandanlığı Reiscumbura mevdudur.*) tadiliyle ilgili olarak bazı milletvekilleri tarafından hazırlanan takrirler Meclis Başkanlığına sunulmuştur. Bu takrirler arasında Eskişehir Milletvekili Mehmet Arif (*Ayıcı Arif*) Bey'in takririnde, daha önceki konuşmalarında olduğu gibi 40. maddeye karşı durulmuş, “*Berri, babri ve havai bilcümle kuvvetlerin başkumandanlığı Biyyük Millet Meclisinin şahsiyeti manevîyesinde mündemiştir. Vaktı seferde başkumandanlık vazîfesi fiiliyesi, Meclisin tasvibiyle mesul bir zâta tevdi olunur.*” ifadesi yer almıştır.

Sunulan tüm takrirler okunduktan sonra yapılan müzakereler ve oylama sonucunda Recep Peker'in hazırladığı takrire, oylamaya katılan 156 milletvekilinden 112'si kabul, 42'si ret oyu vermiş, 2 milletvekili ise çekimser oy kullanmıştır.⁶³ Böylece ekseriyetle kabul edilen 40. madde, 1924 Anayasasında şu şekilde yer almıştır: “*Başkumandanlık Türkiye Biyyük Millet Meclisinin şahsiyet-i manevîyesinde mündemîç olup Reiscumbûr tarafından temsil olunur. Kuvâ-yi Harbiyenin emir ve kumandası bâzârdâ kanûnu mahsûsuna tevfiқан Erkan-ı Harbiye-i Umûmîye Riyâsetine ve seferde İcrâ Vekilleri Hey'etinin inhası üzerine Reiscumbûr tarafından nasbedilecek zâta tevdi olunur.*”⁶⁴

Meşruiyeti iki bin yılı aşkın bir tarihte binlerce olayla şekillenerek toplumsal düzenin vazgeçilmez unsuru olan Türk ordusu, meşru bir güç olarak böylece anayasal düzenin de vazgeçilmez unsuru oluyordu.⁶⁵ Böylece Atatürk'ün 1920'lerde başlayan iç yeniden yapılanmayı daha da genişletip derinleştirmesine imkân vermiştir. Diğer taraftan adı fiilen Genelkurmay Başkanlığıyla eşanlamı hale gelen Fevzi Çakmak, TBMM kararıyla “*Mareşal*” unvanıyla onurlandırılmıştır. Resmi olarak kabineden ayrı olmasına karşın kabine toplantılarına düzenli olarak katılmış, Atatürk ve İnönü ile olan uzun birlikteliği sayesinde askeri işlerin yürütülmesinde geniş bir özerklikten yararlanmıştır. Fevzi Çakmak'ın esas değeri, tecrübesi ve siyasi güvenilirliği olmuştur (*ya da belki de hırstan yoksunluğu*); esas kusuru ise hem dinsel açıdan ve daha önemlisi mesleki

⁶² *age.* s. 64-65.

⁶³ Gözübüyük-Sezgin, *age.* s. 343-348.

⁶⁴ “1924 Teşkilât-ı Esasiyye Kanunu”, <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/01/constitutia-turciei-1924.pdf> (Erişim tarihi: 16 Şubat 2025)

⁶⁵ Abidin Ünal, *Sivil-Asker İlişkileri Nasıl Bir Demokratik Kontrol*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Aralık 2024, s. 27.

açıdan muhafazakâr yapıda olmasıdır. Fevzi Çakmak'ın merkeziyetçi yönetimi bir yana Atatürk'ün hâkimiyeti, bazı üst komutanların yakınmaları ne olursa olsun orta düzey subayların büyük bir çoğunluğunun kendisini desteklediğinden emin olmasına dayanıyordu. Atatürk muhaliflerine karşı ezici bir silah olarak kâfire karşı savaş kazanan anlamına gelen Gazi meşruiyetini kullanabilmiştir.⁶⁶

1924'ten 1944 yılına kadar olan devrede Genelkurmay Başkanlığı, genellikle bir planlama organı rolü oynamıştır. Harekât, eğitim ve istihbarat konularında Türk Silahlı Kuvvetleri'ne emir ve kumanda etmiştir. Millî Savunma Bakanlığı ise personel, ikmal ve idare hizmetlerini yürütmüştür.⁶⁷ 1935 yılında Türk ordusundaki rütbe isimlerinin yeni Türkçe karşılıklarının kullanılmasına başlanmasıyla, "*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti*"nin adı "*Genelkurmay Başkanlığı*" olarak değiştirilmiştir.⁶⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri'nin rolü, 10 Haziran 1935 tarihli İç Hizmet Kanunu (*Ordu Dâhili Hizmet Kanunu*) ile belirlenmiştir. Bu kanunun 34.maddesinde ordunun vazifesi şu şekilde açıklanmıştır: "*Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve teşkilâtı esasiye kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır.*"⁶⁹

Sonuç

Genelkurmay Başkanlığının, eski adıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin ilk nüvesi, 1860 yılında "*Bâb-ı Seraskeri*" teşkilatı yapıldığı zaman Erkân-ı Harbiye Dairesinin kurulması ile atılmıştır. Bu süreçte kurumun bugünden geçmişe yaklaşık 170 yıllık bir tarihi olduğu görülür.

Bu tarihi süreçte Erkân-ı Harbiye'nin kurumsal gelişiminde en büyük değişimin, Birinci Dünya Harbi ve sonrasında yaşandığını söylemek mümkündür. Bu durumun en önemli sebebi, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nden mağlup olarak ayrılması sonucunda İstanbul dâhil ülke topraklarının işgale uğraması ve bununla birlikte mevcut İstanbul hükûmetinin hukuken olmasa da fiilen işlevini yitirmesi, kısacası Osmanlı Devleti'nin tasfiye olmasıdır. Buna karşın Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Türk ulusunun kurtuluşu ve bağımsızlığı için ilk olarak Müdafaa-i Milliye adı altında dernek ve kongre hareketleriyle başlayan Millî Mücadele hareketinin, bir süre sonra

⁶⁶ Hale, *age.* s. 77-78.

⁶⁷ TBMMZC, *İkinci Yasama Yılı (01.11.1943-04.10.1944)*, Devre:7, İtima:1, Cilt10, (31.5.1944), 66. İnikat, Celse:1, "*Genelkurmay Başkanlığının vazife ve salâhiyetleri hakkındaki kanun lâiyhası üzerinde Millî Müdafaa Encümeni mazbatası (1/233) (1)*", s. 487-488.

⁶⁸ Erdal Aydın, "Cumhuriyet Dönemi'nde Türetilen Yeni Rütbe Adlarının Kaynağı ve Yapılma Süreci", *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, Haziran 2022, s. 24.

⁶⁹ *Resmî Gazete*, Sayı: 3031, 18 Haziran 1935.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla yeni bir devlete dönüşmesi ve Ankara merkezli millî bir hükûmetin kurulmasıdır.

Millî Mücadele sırasında işgallere karşı yürütülen tüm askeri harekâtlar hukuki zeminde gerçekleştirilirken, yeni devletin gerekli kadroları ve teşkilatı da bir hukuk düzeni içinde oluşturuldu. Nitekim bu teşkilat içinde Genelkurmay Başkanlığı 2 Mayıs 1920 tarih ve 30 sayılı kanunla “*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti*” adıyla İcra Vekilleri Heyetine (*Bakanlar Kurulu*) dâhil oldu. Bu durum, hiç şüphesiz Mustafa Kemal Paşa'nın takip ettiği savaş stratejisinin bir parçasıydı. Çünkü dönemin olağanüstü şartları nedeniyle savaşa ve cepheye ilişkin kararların süratle alınması ve güvenli bir şekilde uygulamaya konulması gerekmektedir.

Bu aşamada öne çıkan iki makamdan biri Erkân-ı Harbiye, diğeri Müdafaa-i Milliye Vekâletiydi. Bu süreçte Erkân-ı Harbiye Reisinin bağımsız konumu çok önemliydi. 5 Ağustos 1921 tarihli “*Başkumandanlık Kanunu*” (144 Sayılı Kanun) gereğince Başkumandan unvanıyla birlikte Meclis yetkilerine de sahip olan Mustafa Kemal Paşa'nın, bu önemli iki makamın yetki ve sorumluluğunu üzerinde taşıyan İsmet ve Fevzi Paşalarla savaş yönetim planlarını başarıya ulaştırmış olması, bir tesadüf değildi. Cumhuriyet ilan edildikten sonra “*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti*”, 3 Mart 1924 tarihli kanunla “*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti*” adını alırken vekâlet (*bakanlık*) statüsü kaldırılmış, ayrı ve bağımsız bir yapıya kavuşturulmuştur. Bunu gerçekleştirebilmenin ilk önemli adımı, muhalif general grupların ordudan tasfiye etmek olmuştur. Mustafa Kemal Paşa ve taraftarları, din ve ordunun siyaset aracı haline getirilmesinin rejim için tehlikeli olacağını düşünerek genç Cumhuriyet'in iki kurumunu (*Diyanet İşleri ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti*) siyasetin dışında tutmak istemiştir.

Bu nedenle, 1923 sonrası gerçekleştirilen devrimlere bakıldığında, yeni Cumhuriyet rejiminin bu dönemde ordu politikasında değişikliğe ihtiyaç duyduğu ve bunu gerçekleştirmek istediği söylenebilir. Kurtuluş Savaşı kadroları içinde ayrışmanın bariz bir şekilde ortaya çıktığı bu dönemde, bir taraftan düşündüğü devrim kanunlarını hayata geçirmek ve diğer taraftan muhalif kesimin saldırılarını bertaraf etmek isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın, orduyu siyasetin dışında tutarak kendi izlediği siyasetin koruyucusu ve hatta orduyu siyaseti yürütme aracı olarak gördüğünü de belirtmek yanlış olmayacaktır. Başarılı olmasındaki etken, kusursuz zamanlama sezgisidir. Bütünlüğün korunmasının elzem olduğu Millî Mücadele döneminde, gerek Meclis içindeki ulusalcı yapıyı ve gerekse Meclis dışındaki tüm millî oluşumları bir arada tutmuş, Osmanlı monarşisinin saltanat, hilafet gibi yeni rejimle ters düşen mekanizmalarını kaldırmayı Yunan ordusuna karşı kazanılacak zafer sonrasına ertelemiştir. Dolayısıyla kazanılan zafer ve bu zaferdeki üstün ve büyük rolü,

Cumhuriyet Dönemi'nde kendisine rakip olanları ortadan kaldırmasına olanak sağlamıştır.

“Şeriye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlğasına Dair Kanun”un kabul edilmesini müteakip Cumhuriyetin 20 Nisan 1924 tarihli ilk anayasasının Başkumandanlığı düzenleyen maddesiyle (40.md.), Türk ordusunun komutası; barışta Genelkurmay Başkanlığı'na, savaşta İcra Vekilleri Heyeti'nin teklifi üzerine Cumhurbaşkanı (*Reisicumhur*) tarafından tayin edilecek kimseye verilmiştir. Bir anlamda ordunun, siyasi çekişmelerin aracı haline getirilebilmesi ihtimalinin önüne geçilmiştir. Bu suretle Cumhurbaşkanı, Başbakan ve ordunun güven duyduğu bir Mareşalin kumandası ve merkeziyetçi yönetimindeki Genelkurmay, Atatürk dönemi devrimlerini başından sonuna kadar desteklemiş ve onaylamıştır. Bu onay, hiç şüphesiz Türk ordusunun kendi iç disiplinini koruyarak, onurlu ve üstün vazife anlayışı, yurt sevgisi, sarsılmaz silah arkadaşlığı duygusu ile Cumhuriyete, laikliğe bağlılığın, Türkiye'nin ve Türk ulusunun çağdaşlaşmasını sağlayacak devrimlerin bekçisi olduklarına olan inancın bir ifadesiydi. Dolayısıyla Cumhuriyet'in sağlam temellere dayandırılması ve güçlendirilmesinde Genelkurmay'ın vekâletten çıkarılıp Fevzi Çakmak'ın komutasında bağımsız bir başkanlık olarak yapılandırılması büyük önem taşımıştır.

Genelkurmay Başkanlığının hükûmetten resmi ayrılığı iki savaş arası dönemle sınırlı kalmıştır. Genelkurmay Başkanının ne şekilde atanacağı, hangi devlet organına bağlı olacağı hakkında Atatürk dönemi sonrası yapılan ilk değişiklik, Mareşal Fevzi Çakmak'ın görev süresinin uzatılmayıp emekliye sevk edilmesi oldu. Bununla birlikte İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemi; Atatürk'ün, ordunun sivil siyasi kuruma sadık kalması gerektiği ilkesini korumuştur.

1944, 1949, 1961, 1982 ve en son 2018 yıllarında yapılan düzenlemelerin gerekçeleri değerlendirildiğinde; genel olarak siyasi nitelik taşıdığı söylenebilir. İncelenen döneme göre; iç ve dış tehditlerinin yarattığı güvenlik kaygılarının, günün iç siyasi çekişmelerine, rekabet ortamına ve bunun yarattığı anarşi ortamına ordunun antidemokratik olsa da millî bir refleksle müdahil olmasının, siyasi güç odaklarınca ordunun kullanılmak istenmesinin ya da millî savunma ve güvenlik adına demokratik kontrolün sağlanmak istenmesinin birer gerekçe teşkil ettiği ve bu gerekçelerin yasama ve yürütme gücüne etki ettiğini söylemek mümkündür.

Kaynaklar

Resmî Gazete ve Cerideler

Ceride-i Resmîye (Resmî Gazete) No: 3. 21 Şubat 1337 (1921).

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt: 6, Dönem: 3, 104 ncü Birleşim, 16.6.1970.

Resmî Ceride, Sayı: 63, 6 Mart 1340 (1924).

Resmî Gazete, Sayı: 3031, 18 Haziran 1935.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 1, 1336 (1920).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, İçtima Senesi 1, Cilt 10, 31.5.1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi 2, Cilt 7, 1970.

Kitaplar ve Makaleler

(1972) *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri* (1972), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

(1975) *Türk İstiklal Harbi VII ncı Cilt, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1922)*, ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara.

(1995) *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, 7. Kısım, Osmanlı İmparatorluğu Kara Kuvvetlerinin İdarî Faaliyetleri ve Lojistik (1299-1913)*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara.

(1975) *Harp Akademilerinin 127 Yılı 1848-1975 Şeref Dolu Yıllar*, Haz. Harp Tarihi Başkanlığı İstanbul Kurulundan E. Kur. Alb. Turgut YURDABAK, Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, İstanbul.

(1984) *(Türk İstiklal Harbi IV ncü Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), 1 ncı Kısım*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara.

(2000) *Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim*, Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara.

AKIN Rıdvan (2015) *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, 3. Baskı, Levha Yayınları, İstanbul.

ANIL Yaşar Şahin (2005) *Mabkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası*, Kastaş Yayınevi, İstanbul.

ATATÜRK Mustafa Kemal (1974) *Söylev (Nutuk)* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- AYDIN Erdal (2022) Cumhuriyet Dönemi'nde Türetilen Yeni Rütbe Adlarının Kaynağı ve Yapılma Süreci, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, s. 19-31
- BEYDİLLİ Kemal (2022) II. Mahmud Yüzyılın Müceddidi (1808-1839), *Osmanlı'da Devletlerarası İlişkiler Siyaset-Yaşam-Yenileşme*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ÇELEN Orhan (2000) *Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ve Yönetmeliği*, Aktaş Matbaası, Ankara.
- GÖZÜBÜYÜK Şeref – SEZGİN Zekâi (1957) *1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara.
- GÜNEŞ İhsan (2023) Devlet Kuran Meclis: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, *100.Yılında Cumhuriyet Cumhuriyet Erdemdir*, Haz. F. Rezzan ÜNALP, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yayını, Ankara.
- (2012) Türkiye Büyük Millet Meclisi, *İslâm Ansiklopedisi*, 41. Cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 593-596.
- HALE William (1996) *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul.
- HÜN İhsan (1952) *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*, Genelkurmay Başkanlığı İstanbul Basımevi.
- İSKORA M. Mazlum (1944) *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânıharbiye) Tarihçesi*, Genelkurmay X.Ş.Yayınları, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul.
- (1968) *Harp Akademileri Tarihçesi (1930-1965)*, 2 nci Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- KOÇAK Cemil (2015) *Dönüşüm Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MUMCU Ahmet (1986) 1924 Anayasası, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, ATAM Yayınları, Ankara, s. 383-400.
- ÖZCAN Abdülkadir (1997) Harbiye Nezâreti, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR Hikmet (1989) *Rejim ve Asker*, AFA Yayınları, İstanbul.
- SELEK Sabahattin (1987) *Anadolu İhtilali*, Cilt I, Kastaş Yayınları, İstanbul.

- SÖNMEZ Naim (2000) I. Meclis'te Gruplar İlişkisine Bir Örnek: İcra Vekillerinin Seçimine Dair Kanun Görüşmeleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 47, s. 441-489.
- SUNAY Serap (2020) Bir Sadrazam Konağının Değişim ve Dönüşümü: Mercan'da Âli Paşa Konağı, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 35, Sayı 1, s. 261-296.
- TANÖR Bülent (2020) *Siyasal Tarih, Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-2003*, Cem Yayınevi, II. Baskı, İzmir.
- TUNAYA Tanık Zafer (1986) *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Cilt: II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- TUNÇAY Mete (1981) *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Yurt Yayınları 1, Ankara.
- ÜNAL Uğur (2016) *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÜNAL Abidin (2024) *Sivil-Asker İlişkileri Nasıl Bir Demokratik Kontrol*, İmge Kitapevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- von MIKUSH Dagobert (1981) *Gazi Mustafa Kemal*, Çeviren Esat Nermi ERENDOR, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- YILMAZ Halit (2005) Türk Silahlı Kuvvetleri ve Millî Savunma Hizmeti, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 54, Sayı 4, s. 375-430.

İnternet Yayınları

Kara Harp Okulu Tarihçesi, <https://kho.msu.edu.tr/hakkinda/tarihce.html> (Erişim tarihi: 09 Ocak 2023).

1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/01/constitutia-turciei-1924.pdf> (Erişim tarihi: 16 Şubat 2024).